

Poslovanje, ljudska prava i životna sredina

Budućnost održivog
poslovanja na
Zapadnom Balkanu

SUSTINERI
PARTNERS

THE AIRE CENTRE
Advice on Individual Rights in Europe

Poslovanje, ljudska prava i životna sredina

Budućnost održivog poslovanja
na Zapadnom Balkanu

Urednici:

Biljana Braithwaite, direktorka Programa za Zapadni Balkan (AIRE centar), Partner-osnivač i izvršna direktorka (Sustineri Partners)

dr Marija Jovanović, docentkinja na Pravnom fakultetu Univerziteta u Eseksu, Partner-osnivač (Sustineri Partners)

Glavni autori priloga:

dr Marija Jovanović, docentkinja na Pravnom fakultetu Univerziteta u Eseksu, Partner-osnivač (Sustineri Partners)

Aleksandra Njagulj, stručnjakinja za upravljanje ESG ulaganjima, Partner-osnivač (Sustineri Partners)

Edward Millett, pravnik-istraživač (AIRE centar)

Alicia Lawson, pravnica-istraživač (AIRE centar)

Takođe se zahvaljujemo na doprinosu koji su ovaj publikaciji dale **Katie Scarlett-Wetherall** i **Nevena Kostić**.

© 2021 Sustineri Partners

Tiraž: 800

Originalna verzija ovog teksta na engleskom jeziku prevedena je i na bosanski/hrvatski/crnogorski/srpski, albanski i makedonski jezik

Dizajn: Kliker Dizajn

Štampa: Savart M

Poslovanje, ljudska prava i životna sredina — Budućnost održivog poslovanja na Zapadnom Balkanu

Sažetak

Poslednjih nekoliko decenija je u znaku značajne promene percepcija uloge i odgovornosti preduzeća u osiguravanju poštovanja ljudskih prava i ekoloških standarda. Mehanizmi „mekog“ prava, kao što su Vodeći principi Ujedinjenih nacija o poslovanju i ljudskim pravima (UNGPs), sada predstavljaju bitnu komponentu, ne samo društveno odgovornog poslovanja preduzeća, već i pravnog okruženja. Oni utiču na lance snabdevanja, nabavke, usklađenost sa propisima u oblasti finansija i investicione strategije, u svakom komercijalnom sektoru. U isto vreme, mnoga preduzeća sve više uviđaju „dodatnu vrednost“ koju ostvaruju time što su predvodnici u ovoj oblasti koja se razvija. Koristi koje se mogu steći u smislu profitabilnosti, otpornosti i dugoročne održivosti globalnih lanaca vrednosti nude veliku priliku preduzećima ne samo da budu uspešnija već i da budu „bolja“.

Ta promena se opisuje u ovom radu. U njemu se daje opšti pregled regulatornog okruženja za poslovanje i ljudska prava – na međunarodnom, nacionalnom i regionalnom nivou Zapadnog Balkana – i predstavlja se poslovna opravdanost većeg poštovanja ljudskih prava i ekoloških standarda od strane korporativnih aktera. Njegov cilj je da otvori razgovor o ovoj važnoj temi sa vladama, preduzećima i civilnim društvom u regionu Zapadnog Balkana, u svetlu hitne potrebe za angažovanjem na

pitanjima međunarodnih standarda održivog poslovanja. Viši nivo svesti i angažovanja biće od suštinskog značaja za povećanje obima trgovine, smanjenje nezaposlenosti i omogućavanje učešća u globalnoj ekonomiji i ekonomiji EU.

Ovaj rad u kome se predstavljaju ključna pitanja je prvi u nizu; slede tematski radovi koji će biti posvećeni konkretnim pitanjima iz agende poslovanja, ljudskih prava i životne sredine (*eng.* BHRE). Nadamo se da će se ovim nizom postaviti osnov za temeljniju procenu pravnog, političkog i institucionalnog okvira i relevantne prakse u šest jurisdikcija Zapadnog Balkana (ZB6). Nadamo se da će im ovo pomoći da pronađu svoj put u ovoj složenoj i brzo rastućoj zakonskoj i regulatornoj oblasti, ispitaju mogućnosti za strateška partnerstva i iskoriste raspoložive prednosti.

Međunarodna i domaća regulativa

Međunarodni instrumenti o ljudskim pravima su tradicionalno obavezujući samo za države i to samo u okviru njihove teritorijalne nadležnosti. Međutim, ovo tradicionalno gledište dovedeno je u pitanje ubrzanim trendom ka prepoznavanju uloge koju poslovanje ima u ispunjavanju njihovih obaveza sadržanih u takvim sporazumima. Pored toga, obaveze u pogledu ljudskih prava počinju da se proširuju i na aktivnosti korporativnih građana van teritorija država u kojima imaju sedište.

Domaće zakonodavne inicijative upotpunjuju takve međunarodne trendove, stvarajući sve složenije regulatorno okruženje za korporativne aktere. Propisi kojima se korporativnim akterima nameću zakonske obaveze u vezi sa ljudskim pravima i ekološkim standardima u njihovim lancima vrednosti već su usvojeni u Ujedinjenom Kraljevstvu, Australiji, Francuskoj, Holandiji, Nemačkoj i Norveškoj. Očekuje se da će buduća direktiva EU o dužnoj pažnji (*due diligence*) u oblasti zaštite životne sredine i ljudskih prava (*eng.* HRDD) objediniti neujednače domaće zakone u jedan koherentniji standard na nivou čitavog regiona. Predloženom direktivom se od država članica traži da obezbede da firme sprovode „delotvornu dužnu pažnju (*due diligence*)“, uključujući obaveze da identifikuju, spreče, ublaže i otklone

povrede ljudskih prava u njihovim lancima vrednosti. Uticaji će se stoga osetiti daleko izvan granica jurisdikcija u kojima se ovi zakoni donose. Svaki subjekt koji posluje ili se nada da će poslovati sa kompanijama čije je sedište u EU će utvrditi da su njegove prakse u pogledu ljudskih prava i održivosti izložene pojačanom nadzoru.

Trendovi u vezi sa sudskim sporovima

Domaći i međunarodni sudovi su sve spremniji da i korporacije i države smatraju odgovornim za povrede ljudskih prava i degradaciju životne sredine. Naročito se mnoge prvobitno neobavezujuće „meke“ obaveze koje se odnose direktno na preduzeća, kao što su UNGP, efektivno učvršćuju kroz sve veći broj parnica pred domaćim sudovima, sa realnim implikacijama po odgovornost preduzeća.

Naročito u Evropi, u toku je talas sudskih sporova čiji je cilj razjašnjavanje zajedničke odgovornosti i država i preduzeća za sprečavanje povreda ljudskih prava, kao i veze između ljudskih prava i promene klime. U dva odvojena predmeta u Holandiji, sudovi su prvo oglasili holandsku državu (*Fondacija Urgenda protiv države Holandije*), a potom i kompaniju Royal Dutch Shell (*Milieudefensie i drugi protiv Royal Dutch Shell*) odgovornom za nedelovanje u vezi sa promenom klime. Pozivajući se na Sporazum iz Pariza, u prvom predmetu je doneta prva odluka bilo kog suda u svetu kojom je državi naloženo da ograniči emisije gasova sa efektom staklene bašte iz razloga koji nisu propisani zakonom. U drugom je zaključeno da u skladu sa UNGP-om i Smernicama OECD-a za multinacionalna preduzeća, korporacije su odgovorne za poštovanje ljudskih prava, bez obzira na to da li države preduzimaju mere. U predmetu *Chowdury i drugi protiv Grčke*, Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) proglasio je grčku državu odgovornom za kršenja zabrane prinudnog rada koja su izvršili akteri iz privatnog sektora. Četvrti predmet u kome je postupak pokrenulo šestoro portugalske dece i mladih protiv 33 države članice Saveta Evrope biće prvi predmet pred ESLJP-om koji se eksplicitno odnosi na promenu klime. Ukoliko bude uspešan, obaveza država da se brinu o zaštiti života proširiće se i na smanjenje emisija. To će imati značajne indirektno posledice za preduzeća.

„Poslovna opravdanost“ podizanja standarda dužne pažnje (*due diligence*) u oblasti ljudskih prava

Komercijalni podsticaji za preduzeća da primenjuju unapređene standarde dužne pažnje (*due diligence*) u oblasti ljudskih prava su pozitivni i negativni. Negativni faktori ili faktori zasnovani na sankcijama obuhvataju izbegavanje pravnih, reputacionih i finansijskih rizika. Kao što je opisano, nova domaća pravila i pravila na nivou EU u Evropi primenjuju se eksteritorijalno u celokupnim lancima vrednosti. Za firme na Zapadnom Balkanu koje obezbeđuju proizvode i pružaju usluge potrošačima i komercijalnim kupcima u EU, kao i za kasnije faze procesa u njihovim lancima snabdevanja, ovo je sve značajniji pokretački faktor u pravcu unapređenja standarda. Na primer, nemački Zakon o korporativnom korporativnoj dužnoj pažnji (*due diligence*) u lancima snabdevanja primenjuje se na pružanje i proizvoda i usluga, na bilo kojoj lokaciji, za bilo koje preduzeće koje zapošljava 3.000 radnika u Nemačkoj. Pozitivni faktori ili faktori zasnovani na podsticajima obuhvataju mogućnosti za uspostavljanje ili poboljšanje reputacije kako na regionalnom tako i na globalnom nivou, sticanje novih poslova, obezbeđivanje kredita i investicija, povećanje produktivnosti i dugoročne dobiti, kao i privlačenje i zadržavanje posvećenih zaposlenih. Sve više dokaza o vezi između dobrih uslova rada, produktivnosti i profitabilnosti pokazuje da preduzeća koja nastoje da ostvare plan „prosvetljenog sopstvenog interesa“ mogu da imaju značajne koristi od primene održivije poslovne prakse. Ona takođe imaju koristi u smislu većeg pristupa investicijama. U istraživanju koje je sproveo Bloomberg utvrđeno je da su u prvom tromesečju 2020. godine održivi investicioni proizvodi imali bolji učinak od proizvoda koji nisu obuhvatali standarde vezane za zaštitu životne sredine, socijalna pitanja i dobro upravljanje (ESG). Jasno je da se takve investicije smatraju dovoljno otpornim da izdrže periode ozbiljne ekonomske neizvesnosti: one jačaju temeljne postavke poslovanja lanaca snabdevanja, uzimaju u obzir klimatski rizik i ublažavaju izloženost tom riziku i prednost daju dugoročnijoj perspektivi.

ESG ulaganja su sve više i zakonska obaveza. Najistaknutiji pravilnik u nastajanju je Uredba EU o objavama povezanim s održivošću u sektoru

finansijskih usluga (*eng.* SFDR). Ovom uredbom se od finansijskih savetnika, društava za upravljanje imovinom, banaka i drugih učesnika na tržištu zahteva da otkriju relevantne informacije o preduzećima koje se odnose na ESG. Ipak, na hiljade investitora je takođe prihvatilo dobrovoljne standarde. Principi za odgovorno ulaganje (*eng.* PRI) i Smernice Radne grupe za finansijska obelodanjivanja u vezi sa klimom (*eng.* TCFD) su samo dva među najuticajnijim. I ovde se radi o prosvetčenom sopstvenom interesu. Finansijske institucije su počele da potvrđuju da „klimatski rizik predstavlja poslovni rizik“ i da reputacioni rizici ulaganja koja nanose štetu ljudima, planeti i ugledu jednostavno nisu vredni preuzimanja.

Pregled konteksta Zapadnog Balkana

Postoji hitna potreba da se ispita kako su standardi razmatrani u prethodnom tekstu operacionalizovani u jurisdikcijama Zapadnog Balkana. Ove jurisdikcije se suočavaju sa stalnim pritiskom da usklade svoje zakonodavstvo sa pravnim tekovinama EU. Pored toga, nedavno usvojena Zelena agenda za Zapadni Balkan i Mehanizam za prilagođavanje granične emisije ugljenika će imati značajan uticaj na preduzeća u regionu. Zbog visokih stopa nezaposlenosti u regionu, privlačenje stranih investicija je dobilo prioritet kao stvar državne politike. Kao rezultat toga, firme u regionu mogu mnogo da dobiju uključivanjem agende BHRE-a u svoje komercijalno planiranje kako bi nastavile da privlače strane investicije. Konačno, brojni primeri javnih skandala i osporavanja zbog pitanja životne sredine i ljudskih prava u regionu služe kao snažan podsetnik da bi neposvećivanje dovoljno pažnje mogućim uticajima poslovnih poduhvata na ljudska prava i životnu sredinu moglo da dovede do društvenih previranja i političke nestabilnosti. Istovremeno, prisustvo velikih multinacionalnih investitora u regionu koji dobrovoljno prihvataju najbolje prakse, kao i dalja uslovljena ulaganja EU u regionu, otvaraju prostor za širu integraciju i primenu standarda ljudskih prava i zaštite životne sredine.

Zaključci i pravac u kome treba ići

Sve je jasnija veza između potrebe očuvanja i unapređenja ljudskih prava i zaštite životne sredine, s jedne strane, i trenutnog globalnog komercijalnog okruženja, s druge. To je i zahtev potrošača i investitora i način da se smanje rizici u lancima snabdevanja i investicijama u doba velike neizvesnosti zbog geopolitičkih pretnji, promene klime i kovida 19. U ovom trenutku postoji pokret koji brzo raste i koji zaštitu ljudskih prava i životne sredine smatra kompatibilnom sa komercijalnim uspehom, pa čak i uslovom za njega.

Brojni dokazi iz poslovne prakse pokazuju da je održivo vođen komercijalni pristup definitivno moguć i da predstavlja budućnost globalne trgovine. Jasno je da je voz ka obaveznoj i sveobuhvatnijoj zaštiti pošao iz stanice. Da li će preduzeća imati koristi ili gubitke zbog ove činjenice biće određeno trenutkom u kom će odlučiti da se u njega ukrcaju. Oni koji ugrade dobre prakse u ranoj fazi i dobrovoljno utvrdiće da je tranzicija manje skupa i imaće višestruke konkurentske prednosti i mogućnosti. Firme i države koje nastavljaju da ignorišu ovaj trend čine to na sopstveni rizik.

Sadržaj

1. Uvod	13
2. Regulatorno okruženje u oblasti poslovanja i ljudskih prava	17
Međunarodno pravo	17
Nacrt ugovora UN o poslovanju i ljudskim pravima i buduća Direktiva EU o dužnoj pažnji (<i>due diligence</i>) za životnu sredinu i ljudska prava	20
„Meko pravo“	21
Domaće zakonodavstvo u Evropi	26
Poslovanje i parnice za zaštitu ljudskih prava	27
3. Poslovna opravdanost poštovanja ljudskih prava	30
Faktori koji pokreću komercijalne promene.....	30
Negativni pokretački faktori/faktori zasnovani na sankcijama .	31
Pozitivni/„podsticajni“ pokretački faktori	34
Finansijske usluge	37
Liste isključenja	42
4. Regionalni kontekst: poslovanje, ljudska prava i životna sredina na Zapadnom Balkanu	44
5. Zaključci	49
Spisak skraćenica.....	52

1. Uvod

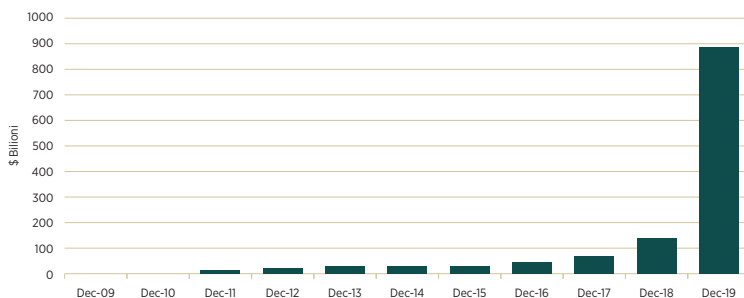
„Održivi razvoj” je postala popularna sintagma koja sve više prožima i oblikuje institucionalnu i korporativnu kulturu i odlučivanje. Sedamnaest ciljeva održivog razvoja (*eng.* SDG), koje su sve države članice Ujedinjenih nacija (UN) formulisale 2015. godine, uspostavljaju skup zajedničkih ciljeva koji treba da budu postignuti do 2030. godine. Uspešno sprovođenje ovih ciljeva temelji se na politikama i nacionalnim okvirima održivog razvoja svake od zemalja, pri čemu se očekuje da sve zainteresovane strane, uključujući privatni sektor i civilno društvo, doprinesu realizaciji agende održivog razvoja.

Poslovanje i ljudska prava, uključujući zaštitu životne sredine (*eng.* BHRE), tako su postali oblast koja se razvija, sa novim zakonima i sudskim presudama koje se brzo nižu. Na međunarodnom nivou, u toku su inicijative za usvajanje Ugovora UN o poslovanju i ljudskim pravima^[1] i Direktive Evropske unije (EU) o korporativnoj dužnoj pažnji (*due diligence*)^[2]. Na domaćem planu, zakonodavstvo kojim se uspostavljaju zakonske obaveze za korporativne aktere u vezi sa kršenjem ljudskih prava u njihovim lancima vrednosti usvojeno je u Ujedinjenom Kraljevstvu, Australiji, Francuskoj, Holandiji, a nedavno u Nemačkoj i Norveškoj. Naime, od trinaest država koje su ili razmatrale ili usvojile zakone o obaveznoj dužnoj pažnji (*due diligence*), deset su članice EU^[3]. Pored ovih zakonodavnih inicijativa, domaći i međunarodni sudovi su sve spremniji da smatraju i korporacije i države odgovornim za kršenje ljudskih prava i degradaciju životne sredine koja je posledica korporativnih aktivnosti. I u ovom slučaju trend predvode domaći sudovi u evropskim državama. Nedavno je Viši sud u Holandiji zaključio da je politika održivosti kompanije Royal Dutch Shell nedovoljno „konkretna“ i naložio da smanjenja emisija kompanije Shell i njenih

- 1 Treći revidirani nacrt Ugovora je upravo objavljen i služiće kao osnova za direktne sadržajne pregovore koje vode države na nivou vlada tokom sedmog zasedanja otvorene međuvladine radne grupe za transnacionalne korporacije i druge privredne subjekte u vezi sa ljudskim pravima, održanog u oktobru 2021.
- 2 Evropski parlament je usvojio tekst (P9TA(2021)0073), 10. mart 2021.
- 3 Jedanaest, uključujući Ujedinjeno Kraljevstvo.

dobavljača i kupaca treba uskladiti sa Sporazumom iz Pariza o promeni klime.^[4] U Ujedinjenom Kraljevstvu (UK), Vrhovni sud je odlučio da tužba protiv kompanije Shell koju su podnele dve nigerijske zajednice pogođene naftnim zagađenjem može da se podnese pred engleskim sudovima.^[5]

Uporedo sa ovim regulatornim i trendovima u sudskoj praksi, zaštita ljudskih prava i životne sredine se brzo popela na agendi preduzeća i investitora širom sveta. Investicije zasnovane na zaštiti životne sredine, socijalnim aspektima i dobrom upravljanju (*eng.* ESG) rasle su eksponencijalnim tempom od 2011. godine (vidi sliku 1). Do 2025. godine, sredstva pod upravom koja su ocenjena kao održiva i koja su u skladu sa novim ekološkim, socijalnim i normama dobrog upravljanja činiće jednu trećinu *svih sredstava pod upravom* na globalnom nivou – oko 50 biliona dolara.^[6] Održiva poslovna praksa se očigledno brzo razvila iz ciljeva održivog razvoja UN i postala ključni deo savremenog poslovnog okruženja.

Napomene s objašnjenjem: Na osnovu klasa akcija uzajamnih investicionih fondova namenjenih institucionalnim investitorima. Izvori podataka: softver STEELE Mutual Fund Expert, podaci kompanije Morningstar, dopunjeni istraživanjima i analizom koje je sprovela firma Sustainable Research and Analysis LLC; prospekti fondova i odgovarajući dokumenti uz ponude.

Slika 1. Izvor: Sustainableinvest.com^[7]

- 4 *Milieudefensie i drugi protiv Royal Dutch Shell* [2021] C/09/571932 / HA ZA 19-379.
- 5 *Okpabi i drugi protiv Royal Dutch Shell Plc i još jednog* [2021] UKSC3.
- 6 Blackrock, „Održiva ulaganja: otpornost usred neizvesnosti“ (mart 2020.)
- 7 Sustainableinvest.com, Decenija održivog ulaganja fondova: 10 godina/10 grafikona

Shodno tome, poslednjih nekoliko decenija donelo je značajnu promenu u percepcijama uloge i odgovornosti različitih aktera za staranje o poštovanju ljudskih prava. Međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, koji su uglavnom utvrđeni posle 1950-ih, uvedene su obaveze direktno državama. Ipak, iako države i dalje imaju krajnju odgovornost za poštovanje tih instrumenata, sve se više uviđa da poštovanje ljudskih prava nije isključiva odgovornost država.^[8]

Osim toga, međunarodno usaglašeni mehanizmi kao što su Rukovodeća načela UN o biznisu i ljudskim pravima i Ciljevi održivog razvoja UN sada oblikuju poslovnu praksu velikih multinacionalnih korporacija i sve više njihovih komercijalnih partnera, podizvođača i zavisnih društava u globalnom lancu vrednosti. Iako ovi mehanizmi predstavljaju neobavezujuće „meko pravo“, oni bivaju postepeno ojačani kroz sudske sporove i zakonodavne reforme čiji je cilj njihovo ugrađivanje u domaće pravo. Dakle, u gore pomenutoj odluci holandskog Višeg suda protiv kompanije Shell, sud je zaključio da u skladu sa UNGP-om i Smernicama Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), korporacije su odgovorne za poštovanje ljudskih prava bez obzira na to da li države preduzimaju mere.

Do promene percepcija o ulozi i odgovornosti preduzeća za osiguranje ljudskih prava je stoga došlo ne samo u Strazburu, Njujorku i Ženevi, već i u salama za sastanke, supermarketima i na radnim mestima širom sveta. Poštovanje ljudskih prava postalo je jednako bitno za potrošače, proizvođače, dobavljače, akcionare i direktore kao i za kreatore politike i zakonodavce. To signalizira postepeni, ali nepovratan pomak u pravcu zahteva za socijalno i ekološki odgovoran globalni ekonomski razvoj.

I pored ovih globalnih dešavanja, agendi BHRE-a je do sada pridavano manje pažnje na Zapadnom Balkanu, kako od strane vlada tako i od privatnog sektora. Inicijative u regionu koje nastoje da se bave pitanjem

<https://www.sustainableinvest.com/sustainable-investing-decade/>

8 Vidi u nastavku kratak prikaz domaćih zakonodavnih okvira.

održivih poslovnih praksi na sveobuhvatan i sadržajan način su malobrojne i retke. Pa ipak, postoji hitna potreba da se započne razgovor o tome, imajući u vidu povećani nivo svesti o uticaju preduzeća na zajednice, kao i o odgovornosti i vlada i preduzeća za upravljanje tim uticajem i njegovu kontrolu. U svetlu globalnih trendova u oblasti poslovanja, ljudskih prava i životne sredine, o kojima se govori u ovom radu, i sve većeg broja preduzeća koja se zalažu za ovu agendu – bilo zbog rastućeg regulatornog pritiska, „pritiska kolega“ ili zbog uočenog sopstvenog interesa – za region Zapadnog Balkana je imperativ da drži korak sa takvim globalnim dešavanjima. To što ovi trendovi dobijaju zamah posebno u državama EU stvara dodatni podsticaj, jer region nastoji da maksimalno iskoristi svoje mogućnosti za trgovinu i pridruživanje EU.

Sa idejom da se razgovor o ovoj važnoj temi otvori sa vladama, poslovnim akterima i civilnim društvom, biće pripremljen niz tematskih radova koji se bave odvojenim pitanjima vezanim za poslovanje, ljudska prava i životnu sredinu, u saradnji između organizacija i stručnjaka uključenih u ovo istraživanje. Tematski radovi će se fokusirati na pitanja kao što su standardi za rad, zaštita životne sredine, rodna ravnopravnost, privatnost, pravo na zdravlje i drugo. Ove tematske studije će predstaviti i objasniti relevantne međunarodne standarde, uporednu praksu i nove trendove koji se odnose na konkretnu materiju. U studijama će se nastojati da se identifikuju ključni izazovi i obezbedi osnova za detaljniju procenu pravnog, političkog i institucionalnog okvira i relevantne prakse u šest jurisdikcija Zapadnog Balkana (ZB6) kako bi im se pomoglo da pronađu svoj put u ovoj složenoj i brzo rastućoj zakonskoj i regulatornoj oblasti.^[9]

S obzirom na brz tempo kojim se događaji razvijaju u ovoj oblasti, svaka tematska studija će biti izrađena u saradnji sa većim brojem zainteresovanih strana u regionu Zapadnog Balkana, sa namerom da se lideri i kreatori politike u oblasti poslovanja upoznaju sa ovim značajnim globalnim pitanjem i njegovom sve većom važnošću za savremenu poslovnu praksu i formulisanje politike. Nadamo se da će rad na tematskim studijama

9 Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Crna Gora, Severna Makedonija i Srbija.

i aktivnosti na njihovom promovisanju pokrenuti partnerstva između relevantnih međunarodnih i domaćih aktera kako bi ovo pitanje dospelo u centar pažnje javnosti i kako bi se istražile mogućnosti za saradnju na konkretnim inicijativama u budućnosti. Ovaj rad je prvi u nizu i daje pregled agende poslovanja i ljudskih prava, ključnih događaja i relevantnih okvira, kao i poslovne opravdanosti poštovanja ljudskih prava.

U ostatku ovog rada dajemo pregled regulatornog okruženja u oblasti poslovanja i ljudskih prava – uključujući međunarodne pravne instrumente, „meko pravo“ i trendove u sudskim sporovima – pre ispitivanja „poslovne opravdanosti“ podizanja standarda vezanih za dužnu pažnju (*due diligence*) kad su u pitanju ljudska prava, zajedno sa kratkim prikazom regionalnog konteksta Zapadnog Balkana.

2. Regulatorno okruženje u oblasti poslovanja i ljudskih prava

Značajno povećanje zakonodavne aktivnosti u oblasti poslovanja i ljudskih prava, uključujući održiva/ESG ulaganja, korporativne objave podataka i odgovornost za lanac snabdevanja, snažan je znak povećanog interesovanja vlada i društva u širem smislu za ovu oblast. Za preduzeća, ova pitanja su se znatno razvila iz pitanja društveno odgovornog poslovanja u pitanja usklađenosti sa propisima i postala su suštinski važna za korporativni identitet i reputaciju preduzeća.

Međunarodno pravo

Međunarodni ugovori o ljudskim pravima prvenstveno obavezuju *države*, a ne *preduzeća ili organizacije*, da obezbede individualna ljudska prava licima koja se nalaze u njihovim jurisdikcijama. Prema Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (*eng.* ICCPR), države članice moraju, na primer, da zabrane ropstvo/prinudni rad (član 8) i utvrde pravo na slobodu udruživanja (član 22), ali ugovor ne obavezuje kompanije sa sedištem u državama kao takve.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (*eng.* ICESCR), kojim se utvrđuju osnovna ekonomska, socijalna i kulturna prava, reguliše prava kao što su rad (član 6), pravični i povoljni uslovi za rad (član 7), osnivanje sindikata i radničke štrajkove (član 8), kao i prava na adekvatan životni standard, na najviše moguće standarde fizičkog i mentalnog zdravlja, na obrazovanje i na uživanje blagodeti kulturne slobode i naučnog napretka.

Ipak, Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava (*eng.* CESCR) – telo sastavljeno od nezavisnih eksperata zaduženo za praćenje primene ICESCR-a – izričito je potvrdio „odgovornosti“ privatnih preduzeća za ostvarivanje prava na rad i na pravične i povoljne uslove za rad.^[10] Shodno tome, u Opštem komentaru br. 18 o pravu na rad se tvrdi da „[p]rivatna preduzeća – nacionalna i multinacionalna – iako nisu obavezana Paktom, imaju posebnu ulogu u otvaranju novih radnih mesta, politici zapošljavanja i nediskriminatorском pristupu radu“^[11] dok se u Opštem komentaru br. 23 o pravu na pravične i povoljne uslove za rad na sličan način konstatuje da „[p]rivredni subjekti ... imaju odgovornost da poštuju pravo na pravične i povoljne uslove za rad, izbegavajući bilo kakva kršenja i rešavajući

10 CESCR, „Opšti komentar br. 18: Pravo na rad (član 6 Pakta)“, dokument UN E/C.12/GC/18, (6. februar 2006.) st. 52; CESCR, „Opšti komentar br. 23 (2016) o pravu na pravične i povoljne uslove za rad“, dokument UN E/C.12/GC/23 (27. april 2016.) st. 74–75. Vidi takođe Rukovodeća načela UN o biznisu i ljudskim pravima, načela 11, 12, 22 i 23. CESCR je nedavno objavio „Opšti komentar br. 24 (2017) o obavezama države shodno ICESCR-u u kontekstu poslovnih aktivnosti“, dokument UN E/C.12/GC/24 (10. avgust 2017.), u kome je ponovo potvrdio svoj raniji stav „da je ovaj opšti komentar namenjen državama potpisnicama Pakta i u tom kontekstu se bavi ponašanjem privatnih aktera – uključujući privredne subjekte – samo posredno“. Ipak, u istom dokumentu takođe se navodi da „prema međunarodnim standardima od privrednih subjekata se očekuje da poštuju prava utvrđena Paktom bez obzira na to da li domaći zakoni postoje ili da li se u potpunosti sprovode u praksi“.

11 CESCR, „Opšti komentar br. 18: Pravo na rad (član 6 Pakta)“, dokument UN E/C.12/GC/18, (6. februar 2006.) stav 52.

pitanje svake povrede prava koja je rezultat njihovog delovanja“.^[12] Nadalje, CESCR je naglasio da obaveze država da u domaćem pravu utvrde pravo na rad i pravo na pravične i povoljne uslove rada obuhvataju dužnost da osiguraju da njihovi korporativni građani poštuju ova prava u svojim ekstrateritorijalnim aktivnostima.^[13] Ovo signalizira otklon od tradicionalnog stanovišta da međunarodne obaveze država važe samo u okviru njihove teritorijalne jurisdikcije. Slično obrazloženje se koristi i za druga prava predviđena ICESCR-om, kao što su pravo na hranu, pravo na zdravlje ili pravo na vodu,^[14] kao i od strane drugih ugovornih tela UN.^[15]

Osim opštih instrumenata o ljudskim pravima, čitav niz instrumenata se bavi konkretnim pitanjima relevantnim za preduzeća u različitim tematskim oblastima. To obuhvata konvencije Međunarodne organizacije rada (MOR) koje su relevantne za regulisanje radnih odnosa, ključnu oblast za poštovanje ljudskih prava u komercijalnim odnosima,^[16] Međunarodnu konvenciju o

-
- 12 CESCR, “Opšti komentar br. 23: Pravo na pravične i povoljne uslove za rad”, dokument UN E/C.12/GC/23 (27. april 2016.) stav 75.
 - 13 CESCR, “Opšti komentar br. 18: Pravo na rad (član 6 Pakta)”, dokument UN E/C.12/GC/18, (6. februar 2006.) stav 30; CESCR, “Opšti komentar br. 23 (2016) o pravu na pravične i povoljne uslove za rad”, dokument UN E/C.12/GC/23 (27. april 2016.) stav 70.
 - 14 Vidi CESCR, “Opšti komentar br. 24 (2017) o obavezama države shodno ICESCR-u u kontekstu poslovnih aktivnosti”, dokument UN E/C.12/GC/24 (10. avgust 2017.) stavovi 25–37.
 - 15 Komitet za prava deteta, „Opšti komentar br. 16 (2013) o obavezama države u vezi sa uticajem poslovnog sektora na prava deteta“, dokument UN CRC/C/GC/16 (17. april 2013.) stavovi 38–46.
 - 16 Osam osnovnih konvencija o radu MOR-a su: Konvencija o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organizovanje, 1948. (br. 87); Konvencija o pravu na organizovanje i kolektivno pregovaranje, 1949. (br. 98); Konvencija o prinudnom radu, 1930. (br. 29) (i njen Protokol iz 2014.); Konvencija o ukidanju prinudnog rada, 1957. (br. 105); Konvencija o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa, 1973. (br. 138); Konvencija o najgorim oblicima dečijeg rada, 1999. (br. 182); Konvencija o jednakosti nagrađivanja muške i ženske radne snage za rad jednake vrednosti, 1951. (br. 100); Konvencija o diskriminaciji u pogledu zapošljavanja i zanimanja, 1958. (br. 111).

zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica, Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i druge.

Nacrt ugovora UN o poslovanju i ljudskim pravima i buduća Direktiva EU o dužnoj pažnji (*due diligence*) za životnu sredinu i ljudska prava

Od 2014. godine teku pregovori u vezi sa Ugovorom o poslovanju i ljudskim pravima Saveta UN za ljudska prava, čiji je treći nacrt objavljen 2021. godine.^[17] Ugovorom bi se zahtevala obavezna dužna pažnja (*due diligence*) u oblasti ljudskih prava na međunarodnom nivou, ojačali mehanizmi obeštećenja žrtava i postavila UNGP na čvršće zakonodavne osnove – što je još jedan znak globalnog trenda kretanja od okvira zasnovanih na „mekom pravu“ ka instrumentima „čvrstog prava“ koji regulišu aktivnosti privatnih preduzeća u pogledu ljudskih prava. Međutim, brojne države, uključujući SAD, EU i UK, povukle su se iz pregovaračkog procesa navodeći fundamentalne nedostatke pristupa, što znači da i dalje postoji rizik da Ugovor nikada ne bude finalizovan. Ipak, pregovori pokazuju stepen interesovanja na globalnom planu za regulisanje poslovnog ponašanja u oblasti ljudskih prava, iako je sada verovatno da će više zakonodavnog napretka biti postignuto na domaćem i regionalnom nivou.

Na primer, EU je radila na pripremi posebnog zakonodavstva u ovoj oblasti. Pored zakonodavnog programa EU koji se odnosi na održive finansijske usluge, ukratko prikazanom u odeljku 3 u nastavku, postoje pomoci na nivou EU u pravcu formulisanja skupa pravila o dužnoj pažnji (*due diligence*) u oblasti zaštite životne sredine i ljudskih prava. Evropski parlament je sada usvojio tekst nacrta direktive za zakonski akt kojim bi se zahtevala „delotvorna dužna pažnja (*due diligence*)“ preduzeća u oblasti ljudskih prava, životne sredine i dobrog upravljanja. Prema nacrtu zakonskog akta, od preduzeća bi se tražilo da primene interne mehanizme za podnošenje pritužbi i strategiju dužne pažnje (*due diligence*) koja obuhvata sledeća pitanja: preciziranje stvarnih ili potencijalnih negativnih uticaja na ljudska prava; mapiranje lanca vrednosti i otkrivanje relevantnih

17 Treći revidirani nacrt Ugovora objavljen je u avgustu 2021.

informacija (imena, lokacije, proizvodi, dobavljači, zavisna preduzeća, poslovni partneri); usvajanje i navođenje politika i mera za sprečavanje ili ublažavanje uticaja na ljudska prava; utvrđivanje strategije za određivanje prioriteta kada se svi negativni uticaji ne mogu otkloniti istovremeno; i uvođenje odgovarajućih politika, okvirnih sporazuma, ugovornih klauzula, kodeksa ponašanja i kontrola.^[18] Visok stepen javne podrške takvom propisu trebalo bi da deluje kao podsticaj za preduzeća da integrišu takve prakse što pre.^[19]

„Meko pravo“

Većina međunarodnih pravnih instrumenata reguliše aktivnost država, što može dovesti do značajnog raskoraka između obaveza država prema međunarodnom pravu ljudskih prava, s jedne strane, i obaveza preduzeća koja posluju na tim teritorijama, s druge. U odsustvu domaćeg zakonodavstva, nastoji se da se mehanizmima „mekog prava“ premosti ovaj raskorak, tako što će se utvrditi standardi koje kompanije treba da poštuju i pridržavaju ih se bez obzira na to gde posluju.

Najznačajniji među njima su Rukovodeća načela UN o biznisu i ljudskim pravima (UNGP), koje je 2011. godine usvojio Savet UN za ljudska prava, a koji ostaju zlatni standard za određivanje odgovornosti preduzeća u vezi sa ljudskim pravima. UNGP se temelje na tri stuba: „Okvir zaštiti, poštuju i otkloni“.

18 Evropski parlament je usvojio tekst (P9_TA(2021)0073), 10. mart 2021.

19 Evropska koalicija za korporativnu pravdu, „Ogromna javna podrška za zakonski propis EU na osnovu kojeg bi se kompanije smatrale odgovornim za kršenje ljudskih prava i štetu po životnu sredinu“ (13. oktobar 2021.) može se naći na: <https://corporatejustice.org/news/poll-shows-overwhelming-public-support-for-eu-law-to-hold-companies-liable/>.

Okvir zaštiti, poštuj i otkloni iz 2008. godine

- Države imaju obavezu da obezbede **zaštitu** od povreda ljudskih prava od strane trećih lica, uključujući i preduzeća, posredstvom odgovarajućih politika, normativnog regulisanja i sudskog rešavanja sporova.
- Privredni subjekti moraju da **poštuju** ljudska prava, što znači da preduzeća treba da postupaju s dužnom pažnjom (*due diligence*) kako bi izbegla zadiranje u prava drugih, kao i da odstranjuju negativni uticaj na ljudska prava kojem doprinose.
- Žrtve povreda ljudskih prava u oblasti biznisa moraju da imaju pristup delotvornim sredstvima sudske i vansudske pravne **zaštite**.

Posebno, drugi stub UNGP-a obavezuje kompanije da poštuju ljudska prava gde god da posluju. U skladu sa ovim stubom, kada su nacionalni zakoni niži od standarda međunarodno priznatih ljudskih prava, kompanije treba da poštuju viši standard. Kada su ti viši standardi u suprotnosti sa nacionalnim zakonima, kompanije treba da traže načine da ipak poštuju načela tih standarda u granicama nacionalnog prava.

Operativna načela UNGP-a detaljno opisuju praktične korake koje preduzeća moraju da preuzmu da bi ispunila svoju obavezu poštovanja ljudskih prava. Prvo, od kompanija se traži da sprovedu obavezu izražavanja opredeljenosti na nivou politike kompanije (Načelo 16) u ovom pogledu. Drugo, one moraju da primenjuju stalnu dužnu pažnju (*due diligence*) kad je u pitanju poštovanje ljudskih prava kako bi identifikovale, sprečile, ublažile i objasnile svoj uticaj na ljudska prava (Načela 17 – 21). Treće, moraju da imaju uspostavljene procese koji će omogućiti ispravljanje svih štetnih uticaja na ljudska prava koje uzrokuju ili im doprinose (Načelo 22). UNGP stoga daju smernice o tome kako preduzeća mogu da deluju na način kojim se poštuju ljudska prava, pridržavajući se relevantnih temeljnih i operativnih načela.

Uprkos tome što su UNGP-ovi po svojoj prirodi „meko pravo“, njihova vrlo rasprostranjena prihvaćenost i usvajanje od strane država i preduzeća kao globalno priznatog merila, te neizbežni globalni „smer kretanja“ u pravcu snažnijeg regulatornog okruženja za preduzeća po pitanju ljudskih prava, ne bi trebalo potcenjivati. Jedan od načina na koji se njihov uticaj može videti je kroz zakonodavstvo na nivou EU i

*„Meko parvo“ dobija zube:
Milieudefensie protiv Royal
Dutch Shell [2021]*

Holandski sudovi su se pozivali na UNGP da bi utvrdili zakonske obaveze za Shell u vezi sa Sporazumom iz Pariza.

Obaveze koje proističu iz „mekog prava“ ipak nameću konkretne odgovornosti preduzećima.

domaće zakonodavstvo, jer se i jedno i drugo sve više oslanjaju na načela UNGP-a u pogledu obaveza preduzeća da štite, poštuju i otklanjaju povrede ljudskih prava. U jednom značajnom nedavnom primeru, holandski sudovi su preduzeli korak da protumače načela UNGP-a kroz domaću sudsku praksu, što na neki način doprinosi „učvršćivanju“ ovih načela „mekog prava“ kao zakonskih obaveza privatnih kompanija u većoj meri.^[20] U drugom delu sveta, Međuamerički sud za ljudska prava (*eng.* IACHR) je nedavno potvrdio UNGP u postupku koji su autohtone grupe pokrenule protiv države Surinam u vezi sa davanjem dozvola za rudarenje raznim privatnim firmama.^[21] Ovi predmeti ne pokazuju samo relevantnost „mekog prava“ u podsticanju očekivanja i svesti. Oni su demonstracija toga da se očekivanjima koje društvo ima u odnosu na preduzeća sve više pristupa kao zakonskoj materiji. Zaista, izraz „društvena dozvola za rad“ integrisan je u razne instrumente Ujedinjenih nacija novijeg datuma o poslovanju i ljudskim pravima, uključujući UNGP. Time se obezbeđuje pravno uokvirenje dinamičnog koncepta društveno odgovornog poslovanja.^[22]

20 *Milieudefensie i drugi protiv Royal Dutch Shell C/09/571932 / HA ZA 19-379.*

21 *Predmet naroda Káliña i Lokono protiv Surinama*, IACHR, 25. novembar 2015.

22 Karin Buhman, „Javna regulatorna tela i DOP: „Društvena dozvola za rad“ u novijim instrumentima Ujedinjenih nacija o poslovanju i ljudskim pravima i tendencija pravnog uređenja (jurifikacije) DOP-a“ (2016) 136 (4) Časopis za poslovnu etiku 699.

Drugi ključni mehanizam „mekog prava“ su Smernice OECD-a za multinacionalna preduzeća. Prvi put usvojene 1976. godine, Smernice OECD-a su preporuke za multinacionalna preduzeća (*eng.* MNE) o odgovornom poslovnom ponašanju. Iako Smernice OECD-a nisu pravno obavezujuće za kompanije, one su obavezujuće za vlade potpisnice, koje su dužne da obezbede da se Smernice primenjuju i poštuju. Četrdeset devet zemalja širom sveta pridržava se Smernica, uključujući većinu država EU/EEA, SAD, UK, Kanadu, Brazil, Tursku i Južnu Koreju. U Prvom delu Smernica OECD-a daju se preporuke za preduzeća sa sedištem u državi koja ih se pridržava u pogledu prava po osnovu rada, ljudskih prava, životne sredine, otkrivanja informacija, borbe protiv podmičivanja, interesa potrošača, konkurencije, oporezivanja i prava intelektualne svojine. U Drugom delu Smernica OECD-a navode se procesna uputstva za sprovođenje preporuka sadržanih u Prvom delu.

Smernicama OECD-a se takođe zahteva od država koje su ih prihvatile da uspostave domaći mehanizam za pritužbe koji podržava vlada u vidu nacionalnih kontakt tačaka (*eng.* NCP). U skladu sa Smernicama OECD-a, svaka vlada koja ih se pridržava je dužna da odredi NCP u cilju promovisanja Smernica OECD-a i postupanja po pritužbama protiv kompanija za koje se tvrdi da ne poštuju standarde postavljene Smernicama. Nacionalne kontakt osobe mogu da postupaju po pritužbama u kojima se tvrdi da su smernice NCP-a prekršene bilo u zemlji NCP-a od strane MNE sa sedištem bilo gde u svetu, ili bilo gde u svetu od strane multinacionalnog preduzeća sa sedištem u zemlji NCP-a.

Ukupno gledano, Smernice OECD-a predstavljaju važan alat za angažovanje civilnog društva u radu sa multinacionalnim kompanijama i na razotkrivanju nesavesnog poslovanja u jednom posredovanom kvazipravnom okruženju. One takođe mogu da imaju značajan uticaj. NVO ClientEarth je 2020. godine podnela pritužbu preko NCP-a da je BP svojom reklamnom kampanjom prekršio smernice OECD-a dovodeći javnost u zabludu u pogledu stepena svog poslovanja sa obnovljivim izvorima energije. Nekoliko meseci nakon podnošenja pritužbe, i pre nego što je razmatrana, BP je preventivno obustavio kampanju vrednu više

miliona dolara i obavezao se da će ubuduće prestati sa bilo kakvim reputacionim reklamiranjem.^[23]

Ovaj predmet pokazuje mogućnost „mekog prava“, neobavezujućih pravnih instrumenata, da utiče na korporativne aktere napadajući njihovu društvenu dozvolu za rad. Neobična kombinacija ublažavanja reputacionog rizika od strane BP-a, sprovedena u kvazipravnom okruženju, ilustruje kako društvena očekivanja sve više postaju pravno uokvirena. Pritužba je bila inspiracija za veliki broj novih predmeta protiv velikih naftnih kompanija širom sveta zbog „ekomanipulacije“.^[24] Pravac kretanja je jasan: nedefinisana društvena odgovornost i očekivanja bivaju ugrađeni u međunarodne instrumente „mekog prava“, omogućavajući prvo postojanje kvazipravnih, a na kraju i pravnih argumenata.

Smernice zasnovane na „mekom pravu“ vrše uticaj van sudnice: Pritužba protiv BP-a na osnovu smernica OECD-a

NVO ClientEarth podnela je pritužbu preko NCP-a da je BP svojom reklamnom kampanjom prekršio smernice OECD-a dovodeći javnost u zabludu u pogledu stepena svog poslovanja sa obnovljivim izvorima energije.

Pre nego što je pritužba razmatrana, BP je obustavio svoju kampanju vrednu više miliona dolara i obavezao se da će ubuduće prestati sa bilo kakvim reputacionim reklamiranjem.

Slično tome, Smernice OECD-a, zajedno sa „mekim pravom“ uopšte u ovoj oblasti, sve više predstavljaju i izvor informacija za domaće zakonodavne planove. Na primer, nacrt zakonskog akta Evropskog parlamenta o dužnoj pažnji (*due diligence*) u vezi sa ljudskim pravima

23 ClientEarth, „BP obustavlja najnoviju reklamnu kampanju samo nekoliko meseci nakon naše pritužbe“ (14. februara 2020.) može se naći na: <https://www.clientearth.org/latest/latest-updates/news/bp-pulls-advertising-campaign-just-months-after-our-legal-complaint/>.

24 Chris Morris i Merlyn Thomas, „Država SAD protiv naftnog giganta zbog ekomanipulacije“ (BBC News, 6. novembar 2021.) može se naći na: <https://www.bbc.co.uk/news/blogs-trending-59070451>.

eksplicitno se poziva na Smernice OECD-a u svojim uvodnim izjavama. Naravno, za razliku od obaveza shodno međunarodnom pravu, domaće pravo je i direktno primenljivo i obavezujuće za preduzeća. Ovaj proces je jedan od procesa kojim „meko pravo“ postaje čvrsto pravo i pretvara se u veoma stvarne i opipljive ishode za preduzeća na terenu.

Pored ovih mehanizama, postoji čitav niz drugih mehanizama i sporazuma „mekog prava“ koji će biti detaljnije istraženi u tematskim radovima koji slede, uključujući Globalni dogovor UN, Ciljeve održivog razvoja, Vodič OECD-a za dužnu pažnju (*due diligence*) u cilju odgovornog poslovnog ponašanja, Ekvatorska načela i Načela UN za formulisanje odgovornih ugovora. Osim toga, Komisija UN za ljudska prava se sve više fokusira na staranje o tome da bilateralni trgovinski sporazumi, a posebno sporazumi sa međunarodnim investitorima, sadrže obaveze preduzeća da poštuju ljudska prava, na koja mogu uticati ograničenja pravnog prostora ili prostora u javnim politikama koji je državama na raspolaganju za regulisanje ponašanje investitora i prava pogođenih zajednica da traže primenu delotvornih pravnih sredstava protiv investitora zbog povreda ljudskih prava u vezi sa projektima.^[25]

Domaće zakonodavstvo u Evropi

Poslednjih godina došlo je do pojave novog domaćeg zakonodavstva kojim se regulišu radnje preduzeća u pogledu ljudskih prava, posebno u vezi sa povredama unutar složenih lanaca vrednosti multinacionalnih preduzeća. Ovaj trend je u skladu sa pravcem kretanja koji je utvrđen mehanizmima „mekog prava“ u premošćavanju raskoraka između obaveza država shodno pravu ljudskih prava i obaveza preduzeća koja posluju na tim teritorijama. Potreba za ovakvim zakonodavstvom postala je posebno relevantna u slučajevima u kojima evropska multinacionalna preduzeća imaju velike i složene lance vrednosti koji počinju u inostranstvu a završavaju se kod domaćih potrošača. U novo zakonodavstvo spada član 54 (*Transparentnost u lancima snabdevanja*) britanskog Zakona o

25 OHCHR, Međunarodni sporazumi o ulaganju i ljudska prava, A/76/238, 27. jul 2021.

modernom ropstvu iz 2015. godine, francuski Zakon o dužnoj pažnji za multinacionalna preduzeća iz 2017. godine, holandski Zakon o dužnoj pažnji radi sprečavanja dečijeg rada iz 2020. godine i nemački Zakon o lancima snabdevanja iz 2021. godine.

U najvećem broju slučajeva, novo zakonodavstvo o odgovornom poslovnom ponašanju u oblasti ljudskih prava fokusira se na postavljanje minimalnih standarda koji se odnose na transparentnost lanca vrednosti, analizu rizika, dužnu pažnju (*due diligence*), ublažavanje i izveštavanje, uvođenje građanskopravnih (i u slučaju Holandije – krivičnopravnih) kazni za kompanije koje ne preduzimaju aktivne korake da istraže, obelodane i rešavaju pitanja povreda zaštite životne sredine i ljudskih prava u sopstvenom poslovanju i, što je izuzetno važno, u okviru svojih lanaca vrednosti.

Međutim, novo domaće zakonodavstvo je, čini se, u velikoj meri nekoordinisano, što stvara neizvesnost za preduzeća koja posluju u različitim jurisdikcijama kada su u pitanju njihove obaveze da poštuju osnovna prava. Pored toga, ovi zakoni se još uvek u velikoj meri oslanjaju na to da civilno društvo prijavljuje nesavesne postupke korporacija, da navede kompanije da deluju tako što će ih javno prozivati, umesto da u potpunosti osposobe domaća regulatorna tela da sprovode istrage i kažnjavaju nesavesne postupke. Pored toga, pokretanje parnice zbog delikta je trenutno primarni način predviđen domaćim zakonodavstvom na koji žrtve mogu da dobiju obeštećenje – što je postupak ograničen procesnim preprekama za tužioce koji pretrpe štetu u trećoj zemlji, kao što su pravo na pokretanje spora, nadležnost i pitanja u vezi sa dokazima, kao i pristup finansijskim sredstvima za sudske sporove. Neki od istaknutih domaćih predmeta se detaljnije razmatraju u nastavku.

Poslovanje i parnice za zaštitu ljudskih prava

Sudovi u mnogim domaćim jurisdikcijama su sve spremniji da preduzeća smatraju odgovornim za kršenja ljudskih prava koja se dešavaju u njihovim lancima vrednosti, posebno u vezi sa degradacijom životne sredine i klimatskim promenama. U Holandiji su, u dva ključna predmeta,

i holandska država i Shell, velika energetska korporacija, oglašeni odgovornim za nedelovanje u vezi sa klimatskim promenama.^[26] U Kanadi, rudarska kompanija je tužena za zlostavljanje na radu koje su pretrpeli radnici zaposleni u kompaniji podizvođača u Eritreji, u istočnoj Africi.^[27] U Ujedinjenom Kraljevstvu, niz odluka Vrhovnog suda otvorio je vrata tome da matične kompanije sa sedištem u Ujedinjenom Kraljevstvu budu proglašene odgovornim za kršenja ljudskih prava koja su počinili zavisna preduzeća i podizvođači u inostranstvu.^[28]

Na međunarodnom nivou, Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) takođe nastavlja da razvija i širi svoju sudsku praksu u vezi sa obavezama država da obezbede zaštitu od kršenja ljudskih prava koja su uzrokovana korporativnim aktivnostima kako na teritoriji države^[29] tako i u kontekstu državnih preduzeća koja posluju u inostranstvu.^[30] U oblasti degradacije životne sredine i klimatskih promena, nedavna predstavka grupe od šestoro portugalske dece i mladih protiv 33 države članice Saveta Evrope, ako bude uspešna, imaće značajne posledice po preduzeća. Predstavka sadrži navode da su 33 države članice kršile svoje pozitivne obaveze prema članovima 2 (pravo na život), 8 (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života) i 14 (zabrana diskriminacije u uživanju prava)

-
- 26 *Fondacija Urgenda protiv države Holandije* [2015] HAZAC/09/00456689; *Milieudefensie i drugi protiv Royal Dutch Shell* [2021] C/09/571932 / HA ZA 19-379.
- 27 *Nevsun Resources Ltd protiv Araya*, [2020] SCC 5.
- 28 *Vedanta Resources Plc i još jedan protiv Lungowe i drugih* [2019] UKSC 20; *Okpabi i drugi protiv Royal Dutch Shell Plc i još jednog* [2021] UKSC 3.
- 29 *Lopez Ostra protiv Španije* (presuda od 9. decembra 1994.); *Guerra i drugi protiv Italije* (presuda od 19. februara 1998.); *Oneryildiz protiv Turske* (presuda od 30. novembra 2004.); *Fadeyeva protiv Rusije* (presuda od 9. juna 2005.); *Tatar protiv Rumunije* (presuda od 27. januara 2009.) Slično tome, u predmetu *Akcioni centar za socijalna i ekonomska prava protiv Nigerije*, Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda utvrdila je da je nigerijska država bila dužna da zaštiti svoje građane od kršenja njihovih prava od strane privatnih lica. Saopštenje 155/96, Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda (2001) *Izveštaji o pravu ljudskih prava u Africi* 60.
- 30 *Kovačić i drugi protiv Slovenije* (odluka o prihvatljivosti od 1. aprila 2004.).

Evropske konvencije o ljudskim pravima (EKLJP) u vezi sa klimatskim promenama.^[31] Suština argumenta podnosioca predstavke je da članove 2 i 8 treba tumačiti u svetlu različitih međunarodnih instrumenata kao što su Sporazum iz Pariza i Konvencija UN o pravima deteta. Ako predmet bude uspešan, ovo će verovatno imati kaskadni efekat na domaće javne politike država o emisijama gasova sa efektom staklene bašte, što će sa svoje strane uticati na preduzeća, posebno u industrijama sa visokim emisijama kao što su građevinarstvo, proizvođačka industrija i proizvodnja energije. Iako je takva *actio popularis* dosad nezabeležena, ovaj predmet je deo velikog priliva parnica koje nastoje da razjasne vezu između ljudskih prava i klimatskih promena.^[32]

U vezi sa radnom eksploatacijom, ESLJP je spreman da države smatra odgovornim za kršenja zabrane prinudnog rada koji su nametnuli akteri iz privatnog sektora. U istaknutom predmetu *Chowdury i drugi protiv Grčke*, ESLJP je utvrdio da su 42 državljanina Bangladeša koji rade u neadekvatnim i eksploatacijskim uslovima na farmi jagoda bili podvrgnuti prinudnom radu i trgovini ljudima i da Grčka nije pružila delotvornu zaštitu, što je predstavljalo kršenje člana 4 EKLJP od strane Grčke.^[33] Naime, u jednom od najvećih predmeta vezanih za radnu eksploataciju pred ESLJP-om, kojim je obuhvaćeno oko 700 radnika iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Severne

31 *Duarte Agostinho i drugi protiv Portugala i 32 druge države* (br. 39371/20).

32 Slično tome, grupa starijih Švajcarkinja podnela je predstavku protiv Švajcarske u martu 2021. godine tvrdeći da su zdravstvene tegobe od kojih su patile zbog toplotnih talasa bile uzrokovane time što država nije preduzela mere da spreči klimatske promene kršeći tako članove 2 i 8 EKLJP (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i drugi protiv Švajcarske* (br. 53600/20)). Podnositeljke predstavke su takođe tvrdile da je došlo do povrede članova 6 (pravo na pravično suđenje – pristup sudu) i 13 (pravo na delotvorno pravno sredstvo). Sud pravde Evropske unije takođe sudi u predmetima u vezi sa klimatskim promenama. U martu 2021. odbacio je žalbu deset porodica koje su nastojale da primoraju EU da i sama preduzme strože mere za smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte (*Armando Ferrão Carvalho i drugi protiv Evropskog parlamenta i Saveta* („Narodna tužba povodom posledica klimatskih promena“) Predmet C-565/19 P).

33 *Chowdury i drugi protiv Grčke*, Predstavka br. 21884/15, 30. mart 2017.

Makedonije koji tvrde da su bili eksploatisani radeći na građevinskim objektima u Bakuu (Azerbejdžan), Sud u Strazburu je presudio u korist podnosioca predstavke.^[34] Sud je konstatovao da je Azerbejdžan bio upoznat sa tim da su radnici bili potencijalne žrtve trgovine ljudima i prinudnog rada na osnovu nekoliko izveštaja organizacija civilnog društva, kao i Evropske komisije i Saveta Evrope, ali uprkos tome nije ispunio svoju procesnu obavezu da pokrene i sprovede delotvornu istragu tvrdnji podnosioca predstavke. Mada odluke ESLJP-a obavezuju samo države, one daju impuls za regulatorno delovanje i temeljniju primenu domaćih standarda na preduzeća i druge privatne aktere.

Mada će detaljnija analiza relevantnih parnica činiti deo svake tematske studije u seriji, ovaj kratak pregled ilustruje primetan porast pravnih zahteva kojima se traži da se i države i kompanije pozovu na odgovornost za kršenja ekoloških standarda i ljudskih prava do kojih dolazi u kontekstu komercijalne delatnosti, u skladu sa sve većom zakonodavnom aktivnošću u ovoj oblasti.

3. Poslovna opravdanost poštovanja ljudskih prava

Faktori koji pokreću komercijalne promene

Postoje i pozitivni i negativni pokretački faktori za preduzeća da usvoje održive komercijalne strategije vođene ljudskim pravima u čitavom lancu vrednosti, te primene pravične i povoljne uslove za rad, poštovanje ljudskih prava i ESG prakse u širem smislu. Ti pozitivni i negativni pokretački faktori promena i dobrog komercijalnog ponašanja takođe mogu da se smatraju faktorima „zasnovanim na podsticajima“ i „zasnovanim na sankcijama“ (ili, rečeno manje formalnim jezikom, „šargarepom“ i „štapom“). Mere koje su preduzeća usvojila obuhvataju: primenu dužne pažnje (*due diligence*) u oblasti ljudskih prava (*eng.* HRDD); mere prevencije, procene uticaja i obuku u čitavom lancu vrednosti; i obezbeđivanje usklađenosti sa propisima u sopstvenom poslovanju i poslovanju partnera i dobavljača.

34 Seudin Zoletić i drugi protiv Azerbejdžana, Predstavka br. 20116/12, 7. oktobar 2021.

U suštini, sve više ima poslovnog smisla da preduzeća poštuju i štite ljudska prava, primenjuju dobro upravljanje i posluju održivo. Kompanije će biti na gubitku ako ne ispune svoje obaveze prema međunarodnom pravu, prema domaćem zakonodavstvu i prema svojim potrošačima, kupcima, dobavljačima, zaposlenima, akcionarima, zajmodavcima i osiguravačima.

Negativni pokretački faktori/faktori zasnovani na sankcijama

Izbegavanje pravnih, reputacionih i finansijskih rizika su ključni pokretački faktori poboljšanja komercijalnog ponašanja, odlučivanja i nadzora kad je reč o ljudskim pravima i poslovnoj praksi zasnovanoj na ESG-u.

Prvo, kao što je objašnjeno u odeljku 2 u prethodnom tekstu, došlo je do značajnog povećanja zakonodavne aktivnosti na međunarodnom, EU i domaćem nivou u nastojanju da se komercijalne aktivnosti u ovom pogledu regulišu. Slično tome, „dobrovoljno preuzete“ obaveze država, kao što su „neto-nula“ obaveze preuzete na osnovu Sporazuma iz Pariza, obično bivaju transformisane u obavezne propise za preduzeća^[35]. Štaviše, trendovi u građanskim parnicama ukazuju na to da će se kompanije sve više smatrati obavezanim standardom međunarodnih pravnih instrumenata za koje je prvobitno bilo predviđeno da obavezuju samo države.^[36] U Evropi, domaća pravila i pravila na nivou EU sve više imaju ekstrateritorijalno dejstvo, pri čemu se od firmi sa sedištem u EU zahteva da detaljno utvrde poštovanje ljudskih prava od strane njihovih partnera i dobavljača izvan unije i da traže poboljšanje. Za preduzeća na Zapadnom Balkanu koja pružaju robe i usluge potrošačima i komercijalnim kupcima u EU, ovo je sve značajniji pokretački faktor: ako ne budu držale korak sa zahtevima regulatornog okruženja mogu da budu izložene riziku od primene mera za sprovođenje propisa, kao i riziku

35 Vlada Ujedinjenog Kraljevstva, „Saopštenje za javnost: UK će utvrditi zakonsku obavezu objavljivanja podataka o klimatskim promenama za najveće kompanije“ (29. oktobar 2021.) može se naći na <https://www.gov.uk/government/news/uk-to-enshrine-mandatory-climate-disclosures-for-largest-companies-in-law>.

36 Vidi posebno holandski predmet *Milieudefensie i drugi protiv Royal Dutch Shell* [2021] C/09/571932 / HA ZA 19-379 odlučen u maju 2021.

od konkurencije – mogućnosti da izgube status izabranog regionalnog dobavljača preduzeća iz EU u korist direktnog konkurenta.

Drugi pokretački faktor promena koji je zasnovan na sankcijama je reputacioni rizik koji nosi nepoštovanje propisa. Većina novog domaće zakonodavstva u Evropi u vezi sa ovim pitanjem priznaje ulogu civilnog društva u „javnom prozivanju“ preduzeća koje ne poštuju pravila, uključujući nevladine organizacije za ljudska prava, istraživačke novinare i radničke organizacije.^[37] Na primer, detaljni prikaz The New York Times-a^[38] kršenja ljudskih prava u proizvodnim preduzećima Apple-ovih kineskih dobavljača doveo je do poziva na bojkot proizvoda kompanije u SAD, što je navelo Apple da objavi listu svojih dobavljača i pridruži se Asocijaciji za pravičan rad 2012. godine.^[39]

Treće, za regionalna preduzeća koja teže da privuku investitore iz celog sveta, poštovanje ljudskih prava je takođe sve više ključni preduslov za dobijanje sredstava. Rast ESG ulaganja (odnosno ulaganja na osnovu kriterijuma zaštite životne sredine, održivosti i dobrog upravljanja) u poslednjih nekoliko godina bio je astronomski. Bloomberg predviđa da će ESG imovina pod upravom do 2025. godine činiti jednu trećinu *ukupne imovine pod upravom na globalnom nivou* – oko 50 biliona dolara.^[40]

37 I holandski Zakon o dužnoj pažnji radi sprečavanja dečijeg rada i britanski Zakon o modernom ropstvu oslanjaju se na civilno društvo kad je u pitanju ukazivanje regulatornim telima na nepoštovanje propisa.

38 Charles Duhigg i David Barboza, „U Kini se ljudski gubici ugrađuju u iPad“ (New York Times, 25. januar 2012.) može se naći na: <https://www.nytimes.com/2012/01/26/business/economy-apples-ipad-and-the-human-costs-for-workers-in-china.html>.

39 Resursni centar za poslovanje i ljudska prava, „Najnoviji razlozi za zabrinutost u vezi sa lancem snabdevanja Apple-a iz januara i februara 2012.“ (13. januar 2012.) može se naći na <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/latest-concerns-re-apple-supply-chain-jan-feb-2012/>.

40 „ESG imovina bi mogla da dostigne vrednost od 53 biliona dolara do 2025. godine, trećinu globalne AUM“ (Bloomberg 23. februar 2021.) može se naći na <https://www.bloomberg.com/professional/blog/esg-assets-may-hit-53-trillion-by-2025-a-third-of-global-aum/>.

U ovom novom investicionom okruženju, potencijalni troškovi za preduzeća koja zaostaju u poštovanju ljudskih prava mogli bi da budu značajni, pri čemu investitori zahtevaju poboljšanje standarda kao uslov za ulaganja. Poslednjih godina je takođe sve veća uloga koju imaju „akcionari-aktivisti“ unutar organizacija. Jedan istaknut primer je američka naftna kompanija ExxonMobil: tri nova akcionara aktivista su

Finansijski rizik zaostajanja: akcionari preduzimaju mere

Tri nova akcionara aktivista uspešno su izabrana u odbor ExxonMobil-a 2021. godine od strane akcionara sa mandatom da radikalno promene ciljeve preduzeća u skladu sa kvantitativnim ciljevima u oblasti klimatskih promena i opštijim razlozima vezanim za ESG.

uspešno izabrana u odbor 2021. godine od strane akcionara sa mandatom da radikalno promene ciljeve kompanije u skladu sa kvantitativnim ciljevima za sprečavanje klimatskih promena i opštijim razlozima vezanim za ESG.^[41] Vredi istaći da je izborna kampanja za članstvo u odboru vođena na strateškim, a ne ideološkim osnovama, uz argument da su prinosi kompanije bili stalno razočaravajući za akcionare tokom poslednjih 10 godina i da joj je potreban novi pravac u svetu koji se brzo dekarbonizuje.^[42] Kao što je generalni direktor Blackrock-a Lari Fink napisao 2020. godine: „dokazi o klimatskom riziku primoravaju investitore da preispitaju osnovne pretpostavke modernih finansija ... klimatski rizik je rizik ulaganja“.^[43] Kako efekti klimatskih promena na poslovanje postaju opipljiviji, klimatski rizik pogađa ukupni rezultat poslovanja, pružajući jasne poslovne argumente za korporativno delovanje.

- 41 Derek Brower i Ortenca Aliaj, „Engine No 1, hedž fond koji ubija divove“ (Financial Times, 3. jun 2021.) može se naći na <https://www.ft.com/content/ebfdf67d-cbce-40a5-bb29-d361377dea7a>.
- 42 Samanth Subramanian, „Mali hedž fond koji je uzdrmao ExxonMobil“ (Quartz, 28. maj 2021.) može se naći na: <https://qz.com/2014413/engine-no-1-the-little-hedge-fund-that-shook-exxonmobil/>.
- 43 Larry Fink, „Temeljno preoblikovanje finansija“ (Blackrock, 16. januar 2020.) <https://www.blackrock.com/uk/individual/larry-fink-ceo-letter>.

Pozitivni/„podsticajni“ pokretački faktori

Nasuprot tome, postoje značajni pokretački faktori zasnovani na podsticajima koji podstiču firme da podignu standarde i povećaju usklađenost sa propisima, uz pozitivne efekte na profitabilnost, bazu klijenata i mogućnosti za ulaganja. Stavljajući poštovanje ljudskih prava u centar strategije i filozofije poslovanja preduzeća pruža značajne poslovne mogućnosti za uspostavljanje ili poboljšanje reputacije kako na regionalnom tako i na globalnom nivou, sticanje novih poslova, obezbeđivanje kredita i investicija, povećanje produktivnosti i profita (naročito dugoročno), kao i privlačenje i zadržavanje posvećenih zaposlenih. Štaviše, kompanije koje primenjuju dužnu pažnju (*due diligence*) kad se radi o njihovim lancima snabdevanja imaju koristi od poboljšanog upravljanja rizikom uz manje šanse za prekide u poslovanju i sudske sporove, a za razliku od svojih konkurenata, imaju bolju sposobnost da sačuvaju svoju reputaciju kada ipak dođe do negativnih uticaja, s obzirom na njihovo sopstveno i bolje razumevanje javnosti njihovih ukupnih napora da izbegnu takvi incidenti.

Ističe se nekoliko ključnih pokretačkih faktora koji se zasnivaju na podsticajima. Prvo, polako postaje jasna veza između dobrih uslova rada, produktivnosti i profitabilnosti. Jedno istraživanje o industriji odevnih predmeta u Vijetnamu koje je sprovedla Međunarodna organizacija rada (MOR) dovelo je do zaključka da su fabrike u

Bolji uslovi rada poboljšavaju krajnji rezultat poslovanja fabrike:

Fabrike u Vijetnamu koje su popravile uslove rada poboljšale su svoj odnos prihoda i troškova za 25%, bile su do 8% profitabilnije od konkurenata i zabeležile su povećanje produktivnosti od 22%, pokazalo je istraživanje.

Vijetnamu koje su popravile svoje uslove za rad poboljšale odnos prihoda i troškova za 25% tokom četiri godine, bile su do 8% profitabilnije od konkurenata zahvaljujući povećanoj produktivnosti i da su, preduzimanjem proaktivnih mera za osnaživanje nadzornika proizvodnje, zabeležile povećanje produktivnosti od 22%, niže stope povreda na radu i manji

„odliv“ zaposlenih.^[44] Shodno tome, kompanije koje podržavaju pravične i povoljne uslove rada mogu da očekuju poboljšane odnose sa radnicima, zajednicama i drugim zainteresovanim stranama u društvima, što će za rezultat imati veće poverenje i snažniju društvenu dozvolu za rad.

Drugo, sada je uspostavljena veza između zdravih standarda održivosti i cene kapitala, učinka u poslovanju i kretanja cena akcija. U jednoj metastudiji Univerziteta Oksford koja je obuhvatila preko 200 akademskih istraživanja i industrijskih izveštaja zaključeno je da su komercijalne prakse

ESG poboljšava učinak akcija:

Komercijalna praksa koja je usklađena sa ESG aspektima dovodi do boljeg operativnog učinka, pokazalo je istraživanje Univerziteta Oksford.

usklađene sa ESG aspektima za rezultat imale bolji učinak u poslovanju preduzeća i da dobre prakse održivosti mogu pozitivno da utiču na kretanja cena akcija kompanija.^[45] Pored toga, poboljšana reputacija preduzeća daje im veći pristup poslovnim prilikama sa vladama, investitorima i kupcima, koji sve više prepoznaju smanjeni rizik za njih kada rade sa kompanijom koja delotvorno upravlja rizicima po ljudska prava.

Treće, impuls među preduzećima za povećanje poštovanja ljudskih prava i održive komercijalne prakse sada pokreće značajan komercijalni trend na tržištu, pri čemu „prosvećeni sopstveni interes“ sada usmerava filozofiju komercijalne prakse. Čitav niz multinacionalnih kompanija i investitora je istupio sa saopštenjima za javnost i izrazima podrške za obaveznu HRDD kao deo šireg trenda ka komercijalnim praksama koje su

- 44 Međunarodna organizacija rada (MOR) i Međunarodna finansijska korporacija (IFC), „Napredak i potencijal: Kako program „Za bolji rad“ poboljšava živote radnika u tekstilnoj industriji i podstiče konkurentnost fabrika. Rezime nezavisne procene programa „Za bolji rad“ (2016).
- 45 Gordon Clark, Andreas Feiner, Michael Viehs, „Od akcionara do zainteresovane strane: Kako održivost može da podstakne bolji finansijski učinak“ (22. oktobar 2014.) može se naći na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2508281>.

usklađene sa ljudskim pravima, uključujući mnoge firme koje kupuju od dobavljača u regionu Zapadnog Balkana.^[46]

Jedan primer je Waitrose (Vejtrouz), veliki britanski lanac supermarketa, koji je dobio pohvale za svoje snažne politike održivosti, ESG i ljudskih prava i kupuje proizvode od dobavljača u Severnoj Makedoniji.^[47] Unilever je primer na globalnom nivou. On je na vrhu Indeksa održivosti UN od 2015. godine i još uvek se može pohvaliti rastom profita i vrednosti za akcionare. U 2019. godini objavio je da su njegovi brendovi

*„Prosvećeni sopstveni interes“
– privredna društva koja
koriste globalne trendove*

Unilever je na vrhu Indeksa održivosti UN od 2015. Godine I još uvek se može pohvaliti rastom dobiti i vrednosti za akcionare. Njegovi brendovi koji deluju u interesu ljudi i planete su imali za 69% brži rast od ostalih delova kompanije i predstavljali su 75% njenog ukupnog rasta u 2019. godini.

koji deluju u interesu ljudi i planete rasli za 69% brže od ostalih delova kompanije i predstavljali su 75% njenog ukupnog rasta.^[48] U 2018. godini, Unilever je uspostavio partnerstvo sa UN Women i još 22 kompanije u okviru „Globalne inovacione koalicije za promene“, obavezujući se na globalnom nivou da polovina svih preduzeća početnika u poslovanju sa kojim uspostavi partnerstvo bude osnovana od strane žena do 2023. godine, i opisujući svoje opredeljenje za rodnu raznolikost kao „suštinski važno za posao“.^[49]

46 Resursni centar za poslovanje i ljudska prava, „Spisak velikih preduzeća, udruženja i investitora koji imaju saopštenja za javnost i promotivne izjave kojima pružaju podršku regulisanju obavezne dužne profesionalne pažnje“ (6. jun 2019.) može se naći na <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/list-of-large-businesses-associations-investors-with-public-statements-endorsements-in-support-of-mandatory-due-diligence-regulation/>.

47 Vidi <https://pelagonia.co.uk/where-to-buy/>.

48 Unilever, „Brendovi koji imaju cilj ostvaruju rast – a ovo je dokaz“ (11. jun 2019.) može se naći na <https://www.unilever.com/news/news-and-features/Feature-article/2019/brands-with-purpose-grow-and-here-is-the-proof.html>.

49 Unilever Foundry, Povećanje raznolikosti: Unilever Foundry se zalaže za rodnu

Ove 'prosvećene' kompanije, kao što su Unilever i Waitrose tako prepoznaju pravac kretanja i koriste ga pri čemu imaju prednost onoga ko se „prvi pokrenuo“. Potencijalne nagrade za onoga koji prednjači su jasne. Ipak, za manje hrabra ili inovativna preduzeća, okruženje koje se menja je zbunjujuće: kako se obaveze u oblasti poslovanja, ljudskih prava i zaštite životne sredine postepeno i pomalo menjaju krećući se od dobrovoljnih ka obaveznim. Kada je britanska kompanija Boohoo, koja se bavi onlajn prodajom odevnih predmeta na malo, bila izložena osudama i kritici svog lanca snabdevanja 2020. godine, ona je odlučno reagovala, zabranivši podugovaranje i konsolidujući svoju mrežu dobavljača sa skoro 500 na 78. Uprkos tome, Tesco, John Lewis, Primark, Asos i Co-op su pozvali vladu Velike Britanije da usvoji propise kojima se uvodi obaveza dučne pažnje (*due diligence*) čime bi se Boohoo učinio pravno odgovornim. Konačno, preduzeća žele izvesnost, koju omogućava jasno regulatorno okruženje. U nedavnoj studiji koja se odnosi na nacrt zakonskog propisa EU o dužnoj pažnji (*due diligence*), skoro svi sagovornici su u principu bili za šansu u javnoj politici da se uvede opšta obaveza dužne pažnje (*due diligence*) na nivou EU kako bi se stvorili jednaki uslovi za sve.^[50] Time se izbegavaju zamke situacije u kojima preduzeća pokušavaju da „postupaju ispravno“ tako što javno preuzimaju dobrovoljne obaveze i onda bivaju odgovorna zbog toga što te obaveze nisu ispunila.

Finansijske usluge

Investitori na globalnom nivou sve više zahtevaju da preduzeća unaprede standarde vezane za poštovanje ljudskih prava, dužnu pažnju (*due diligence*), kao i merenje održivosti i objavljivanje podataka kao preduslove za nastavak ulaganja, zajedno sa stavom „aktivnijeg vlasništva“ kojim se promoviše pristup politike „dobrog vođenja“. Ovaj trend je podstaknut kako velikim tržišnim trendom koji se kreće u ovom pravcu, tako i fragmentarnom regulativom za investitore čiji status sve više prelazi iz dobrovoljnog u obavezan.

ravnopravnost (2018) može se naći na <https://www.theunileverfoundry.com/highlights/gender-equality-at-startups-case-study.html>.

50 Lise Smit i drugi, Studija o zahtevima dužne pažnje u lancu snabdevanja: Završni izveštaj“ (Evropska komisija, 2020).

Kad je reč o perspektivi finansijskih usluga, jasno je iz ogromnog rasta ESG ulaganja da investitori ozbiljno shvataju pitanja ESG-a i postavljaju značajne zahteve preduzećima u koje ulažu ili kojima daju kredite, zbog rizika od gubitka ulaganja. Međutim, takođe je vredno napomenuti da ovaj pomak u pravcu održivih ulaganja finansijski ima smisla. Kroz turbulentni ekonomski šok kovida 19, ESG investicije su prošle posebno dobro. Bloomberg-ovo istraživanje je pokazalo da su u prvom tromesečju 2020. godine održivi investicioni proizvodi imali bolji učinak od proizvoda koji nisu u skladu sa ESG-om, pri čemu je 94% globalno reprezentativne selekcije temeljno analiziranih održivih indeksa nadmašilo svoje matične referentne vrednosti.^[51] Tokom pandemije, investitori su nastavili da prednost daju održivoj imovini, pri čemu su u prvom tromesečju 2020. godine globalni održivi otvoreni fondovi zabeležili rast od 41% u odnosu na isti period prošle godine. Ovi trendovi obaraju često citiranu tezu, pre kovid krize, da će tokom naglih padova na tržištu investitori deprioritizovati održivost i bežati u sigurne investicije. Međutim, podaci pokazuju da su ESG ulaganja očigledno budućnost investicione prakse, i tokom dobrih i tokom loših vremena.^[52] Jasno je da se takve investicije smatraju dovoljno otpornim da izdrže period ozbiljne ekonomske neizvesnosti kao što je pandemija kovida 19, jačanjem temeljnih postavki poslovanja lanca snabdevanja, uzimanjem u obzir klimatskog rizika i ublažavanjem izloženosti tom riziku, i promovisanjem održivijeg i produktivnijeg poslovnog etosa koji prednost daje izgledima za dugoročni rast.

ESG ulaganja su sve više i zakonska obaveza. U smislu regulatornog okvira kojim se podstiču ESG ulaganja, trenutno najistaknutiji pravilnik u nastajanju je Uredba EU o objavama povezanim s održivošću u sektoru finansijskih usluga (SFDR), koja je stupila na snagu 2021. godine kao deo Akcionog plana EU za održive finansijske usluge, paketa mera EU kojima se podstiču održive finansijske prakse i zahtevi u pogledu izveštavanja.^[53]

51 Blackrock, Održiva ulaganja: otpornost usred neizvesnosti“ (mart 2020.).

52 Larry Fink, „Temeljno preoblikovanje finansija“ (Blackrock, 16. januar 2020.) <https://www.blackrock.com/uk/individual/larry-fink-ceo-letter>.

53 Imajte na umu da SFDR još uvek nije u potpunosti u funkciji. Ostale mere koje su uvedene

SFDR ima za cilj da stvori jednake uslove za sve kad se radi o transparentnosti i pružanju informacija u vezi sa rizicima po održivost/ESG, zahtevajući od finansijskih savetnika, društava za upravljanje imovinom, banaka i drugih učesnika na tržištu da otkriju relevantne informacije o preduzećima koje se odnose na ESG. To znači da će preduzeća koja dobijaju investicije od učesnika na tržištu sa sedištem u EU stoga biti prinuđena da daju sve detaljnije objave o svojim rizicima i politikama održivosti kao deo detaljne analize investitora pre akvizicije ili kao uslov za nastavak ulaganja. Sličan razvoj događaja se takođe može videti u severnoameričkim i azijskim investicionim zajednicama, podstaknut globalnim trendovima i okvirima.

EU's Sustainable Finance Disclosure Regulation (SFDR):

Firms receiving investment from EU-based market participants will be required to make increasingly detailed disclosures about their sustainability risks and policies as a requirement for continued investment.

SFDR se takođe nadovezuje na Direktivu EU o nefinansijskom izveštavanju (NFRD) iz 2014. godine, kojom se zahteva od određenih velikih kompanija da otkriju informacije o načinu na koji posluju i upravljaju socijalnim i ekološkim izazovima. Kompanije koje su predmet Direktive su obavezne da objave informacije o pitanjima životne sredine; socijalnim pitanjima i tretmanu zaposlenih; poštovanju ljudskih prava; borbi protiv korupcije i podmičivanja; i raznolikosti u odborima preduzeća. Pored toga, NFRD uključuje mehanizam „poštuj ili objasni“ pri čemu preduzeća mogu da se opredele da ne izveštavaju uz objašnjenje zašto ne izveštavaju: mada ovaj mehanizam naizgled nudi način da se izbegne otkrivanje informacija, kompanije koje usvajaju minimalan, zatvoren pristup otkrivanju podataka će verovatno utvrditi da će njihovi klijenti i investitori detaljno ispitati razloge koji su navedeni za nepoštovanje kao deo svoje detaljne analize i

kao deo Akcionog plana Evropske komisije za održive finansijske usluge uključuju Uredbu o taksonomiji, kojom se uvodi šema klasifikacije održivih aktivnosti na nivou EU, i Uredbu o referentnim vrednostima za niske emisije ugljenika.

zahtevati poboljšanje ako se utvrdi da su nedovoljni. Od 2014. godine do danas, Evropska komisija je 2017. i 2019. godine objavila dodatne smernice za izveštavanje o klimi koje pružaju uputstva preduzećima o tome kako da izveštavaju o uticajima svog poslovanja na klimu i o uticajima klimatskih promena na njihovo poslovanje.^[54]

Pored obaveznih pravila, postoji mnoštvo drugih više dobrovoljnih standarda koji su se pojavili kao najbolja praksa za upravljanje investicijama. Tu spadaju principi za odgovorno ulaganje (*eng.* PRI), koji su dobrovoljni skup investicionih principa koji obezbeđuju pristupe za uključivanje ESG pitanja u investicionu praksu, kao što je sprovođenje politika aktivnog vlasništva i traženje odgovarajućeg otkrivanja ESG podataka od firmi koje dobijaju investicije. Oko 4.000 društava za upravljanje investicijama i investitora širom sveta prihvatilo je PRI od kada su objavljeni 2004. godine. Iako je to dobrovoljni sistem, postao je dovoljno uhodan odgovoran investicioni okvir koji može da deluje kao čuvar kapije za društva za upravljanje imovinom koja sprovode ESG proveru preduzeća, te shodno tome podiže standarde za investitore koji se zatim prenose na preduzeća u vidu zahteva investitora vezano za učinak investicije.

PRI ukazuju na to da se ESG pitanja mogu uključiti u postojeće investicione prakse korišćenjem kombinacije tri pristupa: integracije – izričito uključivanje ESG pitanja u analizu investicionog rizika i odlučivanje; provere – primena filtera na potencijalne investicije na osnovu željenih karakteristika, vrednosti ili etike; i tematskih pristupa – težnje da se kombinuju atraktivni profili odnosa rizika i povrata sa namerom da se doprinese konkretnom ekološkom ili socijalnom ishodu. Pored toga, u PRI je zauzet stav da se ESG učinak postojećih investicionih portfelja može poboljšati kroz prakse aktivnog vlasništva kao što je angažovanje – diskusije o ESG pitanjima sa preduzećima kako bi se poboljšalo njihovo postupanje u vezi sa takvim pitanjima, uključujući objavljivanje informacija o njima; i glasanjem putem punomoćja – formalno izražavajući odobravanje

54 Evropska komisija, „Smernice o nefinansijskom izveštavanju: Dodatak o prijavljivanju podataka u vezi sa klimatskim promenama“ (2019/C 209/01), OJ C 209, 20. jun 2019.

ili neodobranje kroz glasanje o odlukama i predlaganje odluka akcionara o konkretnim ESG pitanjima.

PRI je samo jedan od više uticajnih okvira koji sve više usmeravaju praksu investitora u ovoj oblasti. Drugi ključni okvir su Smernice Radne grupe za objavljivanje finansijskih podataka u vezi sa klimom (*eng.* TCFD), koje su usko fokusirane na ekološke rizike, ali su imale i imaju veliki uticaj na industriju finansijskih usluga u celini i integrisane su u PRI i sve više u pravila EU o izveštavanju. TCFD smernice su osmišljene da promovišu objavljivanje finansijskih informacija povezanih s klimom omogućavajući zainteresovanim stranama da bolje razumeju finansijsku izloženost rizicima povezanim sa klimatskim promenama, a usvojene su od strane značajnog broja penzionih fondova, banaka i osiguravajućih društava širom sveta, koji sve više zahtevaju objavljivanje podataka vezanih za životnu sredinu od preduzeća koja dobijaju finansijska sredstva. Ujedinjeno Kraljevstvo se takođe obavezalo da će objavljivanje informacija u skladu sa TCFD učiniti obaveznim u celoj privredi do 2025. godine.^[55] Ujedinjeno Kraljevstvo i Japan takođe imaju „Kodeks dobrog vođenja“, kojim se postavljaju visoki standardi za društva za upravljanje investicijama i koji obuhvata skup principa „primeni ili objasni“ u cilju demonstriranja najbolje prakse u održivom ulaganju.^[56]

Kako se okviri vezani za ESG ulaganja formulišu i primenjuju unakrsno, u praksi se pojavljuju novi trendovi. Jedan je princip „Ne nanosi značajnu štetu“, prema kojem preduzeće koje *aktivno* teži ostvarenju održivih ciljeva (npr. ublažavanje klimatskih promena/prilagođavanje) ne može da se kvalifikuje kao održivo prema relevantnim kriterijumima ako uzrokuje značajnu štetu po neki drugi održivi cilj. Na primer, ako se ustanovi da fabrika na Zapadnom Balkanu koja proizvodi fotonaponske solarne panele – što se svakako smatra održivim poslovanjem – krši zdravstvene

55 Vlada UK, „Zajednička radna grupa regulatornih tela i vlade Ujedinjenog Kraljevstva TCFD: Periodični izveštaj i mapa puta“ (9. novembar 2020.).

56 UK Kodeks dobrog vođenja 2020; Japanska agencija za finansijske usluge, Finalizacija japanskog Kodeksa dobrog vođenja (drugo revidirano izdanje).

i bezbednosne uslove, zagađuje životnu sredinu oko sebe ili nabavlja sirovine za proizvodnju ćelija iz neodrživih izvora (recimo, korišćenjem žrtava trgovine ljudima ili dečijeg rada u nekoj drugoj zemlji), možda neće zadovoljiti ESG zahteve investitora za nastavak ulaganja.

Ovo je posebno važno u brzom kretanju ka ekonomiji sa niskim emisijama ugljenika: u nedavnom poređenju standarda ljudskih prava najvećih kompanija za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, ukazano je na to da nijedna od analiziranih kompanija nije u potpunosti ispunila svoje obaveze u pogledu zaštite ljudskih prava kako je definisano u UNGP-u. Preduzeća koja mogu da ispune i socijalne i ekološke ciljeve, uzimajući u obzir pitanja ljudskih prava i životne sredine zajedno i holistički, imaju jasnu konkurentsku prednost kada je u pitanju privlačenje investicija. ^[57]

Liste isključenja

Nadalje, činjenica da su neki od gore navedenih okvira dobrovoljni ne znači da se mogu jednostavno zanemariti. Investitori sve više zauzimaju čvrst stav prema njihovom nepoštovanju od strane firmi koje dobijaju investicije, između ostalog i kroz aktivno upravljanje, glasanje protiv odluka odbora, pa čak i prodaju svojih udela. Liste isključenja investitora se sada objavljuju, sa potencijalno značajnim reputacionim problemima za preduzeća. U istraživanju objavljenom u Međunarodnom žurnal za ljudska prava i zasnovanom na intervjuiima sa rukovodiocima u preduzećima konstatovano je da finansijske institucije sve više gledaju na ljudska prava na isti način kao i na rizik od finansijskog kriminala kada prihvataju klijente. ^[58]

57 Resursni centar za poslovanje i ljudska prava, „Referentna vrednost za obnovljivu energiju i ljudska prava“ (29. jun 2020.) može se naći na <https://www.business-humanrights.org/en/from-us/briefings/renewable-energy-human-rights-benchmark/>

58 Lise Smit i dr. „Due diligence u oblasti ljudskih prava u globalnim lancima snabdevanja: dokazi o korporativnoj praksi kao izvor informacija za formulisanje pravnog standarda“ (2021) 25 (6) Međunarodni časopis za ljudska prava 945-973, 966.

Na primer, holandsko osiguravajuće društvo i društvo za upravljanje imovinom Aegon sada isključuje preduzeća iz potencijalnih ulaganja na osnovu kategorija isključivanja koje obuhvataju klimatske promene, biodiverzitet i zdravlje/dobrobit, kao i nedovoljno angažovanje preduzeća nakon neusaglašenosti sa globalnim standardima. Aegon-ova lista za 2021. isključuje razna preduzeća u regionu Zapadnog Balkana, uključujući Badeco-Adria d.d. (BiH – duvan), Čoka Duvanska Industrija A.D. (Srbija – duvan), Holding korporacija Krušik AD Valjevo (Srbija – oružje), ITC d.o.o. (BiH – hemikalije), Stari Graničar d.o.o. (Hrvatska – oružje), i Tutunski kombinat A.D. Prilep (Severna Makedonija – duvan).^[59]

Aegon-ov pristup postaje široko rasprostranjen u ovoj privrednoj grani: lista isključenja danske banke Nordea navodi niz razloga za isključenje, uključujući kršenje normi vezanih za ljudska prava,^[60] dok ogranak za upravljanje imovinom holandskog osiguravajućeg društva NN Group, NN Investment Partners, konkretno isključuje preduzeća na osnovu „kršenja međunarodnih standarda poslovnog ponašanja“.^[61] Nedavno je više holandskih penzionih fondova prodalo svoje udele u nekoliko kineskih kompanija nakon što su na videlo izbili detalji o njihovoj umešanosti u ugnjetavanje Ujgura u kineskoj provinciji Xinjiang (Sinđang).^[62] Jasno je da nepoštovanje obaveza u vezi

Liste isključenja: Aegon

Holandsko osiguravajuće društvo i društvo za upravljanje imovinom Aegon sada isključuje preduzeća iz potencijalnih ulaganja na osnovu kategorija isključivanja.

Aegon-ova lista za 2021. isključuje razna preduzeća u regionu Zapadnog Balkana.

- 59 Aegon Nederland N.V., „Lista isključenja za odgovorno ulaganje“ (1. januar 2021.).
- 60 Nordea, „Lista isključenja“ (oktobar 2021.) može se naći na: <https://www.nordea.com/en/sustainability/exclusion>.
- 61 NN Investment Partners, „Lista isključenja NN grupe“ (novembar 2021.) može se naći na <https://bit.ly/35PuNv6>.
- 62 Frank Van Alphen, „Holandski penzioni fondovi napuštaju kineske kompanije zbog zabrinutosti povodom položaja Ujgura“ (21. maj 2021.) može se naći na <https://>

sa ljudskim pravima i nova najbolja praksa u vezi sa dužnom pažnjom (*due diligence*) u lancima snabdevanja mogu da imaju opipljive uticaje na sposobnost preduzeća da privuku i zadrže investicije.

4. Regionalni kontekst: poslovanje, ljudska prava i životna sredina na Zapadnom Balkanu

Mnoga goruća pitanja u regionu, kao što su diskriminacija na radu i nedovoljna zaštita uzbunjivača,^[63] neadekvatna primena zdravstvenih i bezbednosnih standarda,^[64] široko rasprostranjen neformalni rad,^[65] i druge prakse koje mogu da dovedu do teških kršenja ljudskih prava, imaju poslovnu i dimenziju ljudskih prava. Shodno tome, postoji hitna potreba da se ispita kako bi se relevantni standardi postavljeni prethodno razmatranim instrumentima mogli operacionalizovati u jurisdikcijama Zapadnog Balkana da bi se formulisao sveobuhvatan i proaktivan pristup poslovanju i ljudskim pravima.

Do sada su kompanije u regionu uglavnom upravljale svojim uticajem na ljudska prava kroz okvire društveno odgovornog poslovanja (DOP), fokusirajući se na dobrovoljne akcije koje doprinose njihovom poslovnom

www.ipe.com/news/dutch-pension-funds-exit-chinese-companies-over-uyghur-concerns/10052947.article.

- 63 Evropska komisija, Saopštenje o politici proširenja EU COM(2020) 660 finalno (6. oktobar 2020.); S. Bradaš, M. Reljanović, I. Sekulović, „Uticaj epidemije COVID-19 na položaj i prava radnica i radnika u Srbiji“ (Fondacija Centar za demokratiju i Kancelarija za ljudska prava Ujedinjenih nacija, 2020.) 46; M. Reljanović, „Studija o primeni zakona o zabrani diskriminacije u Srbiji“ (Yucom 2018) 16; A. Papa, Z. Kongoli, „Standardi rada u Albaniji“ (2016).
- 64 Balcanosh, „Bezbednost i zdravlje na radu – studija Crne Gore“ (16. novembar 2018.); Evropska komisija, Saopštenje o politici proširenja EU COM(2020) 660 finalno (6. oktobar 2020.); Evropska komisija, „Izveštaj o Srbiji za 2020. godinu“, SWD(2020) 352 finalno (6. oktobar 2020.) 95; Petar Bulat, Kenichi Hirose, Jovan Protic, „Bezbednost i zdravlje na radu u sektoru građevinarstva u Srbiji“ (MOR 2018).
- 65 Svetska banka, „Trendovi na tržištu rada na Zapadnom Balkanu: 2019.“ (19. mart 2019.) Unija poslodovaca Crne Gore, „Neformalna ekonomija u Crnoj Gori“ (2020).

planu.^[66] Iako ove prakse zavređuju pohvalu, prethodno opisana dešavanja u vezi sa agendom BHRE-a pokazuju da inicijative za društveno odgovorno poslovanje više ne mogu da budu zamena za odgovornost preduzeća za poštovanje ljudskih prava i standarda zaštite životne sredine.

Pored toga, paralelna regulatorna i investiciona dešavanja na Zapadnom Balkanu pojačavaju potrebu za uključivanjem agende BHRE-a koja se brzo razvija. Stoga se jurisdikcije Zapadnog Balkana suočavaju sa stalnim pritiskom da nastave da usklađuju svoje zakonodavstvo sa pravnim tekovinama EU, uključujući u vezi sa poslovanjem i ljudskim pravima. Jedan primer ovog trenda su nove EU i domaće javne politike u oblasti zelenog razvoja i promene klime, uključujući Zelenu agendu za Zapadni Balkan i Mehanizam za prilagođavanje granične emisije ugljenika, koje će imati značajan uticaj na poslovanje u regionu.^[67]

Štaviše, s obzirom na visoke stope nezaposlenosti u regionu Zapadnog Balkana – najviše u Evropi^[68] – privlačenje stranih investicija je dobilo prioritet kao stvar državne politike, zbog njegovog doprinosa regionalnom razvoju. Kako Zapadni Balkan postepeno postaje alternativna lokacija za kompanije koje žele da naprave bazu za svoje komercijalne aktivnosti, postoji srazmerno veći skup direktnih stranih investicija za koje se države i preduzeća u regionu mogu nadmetati.^[69] Ali privlačenje investicija sve više ide ruku pod ruku sa dokazivim poštovanjem ljudskih prava i ekoloških standarda. Stoga će regionalna preduzeća imati koristi od uključivanja agende poslovanja i ljudskih prava u svoje komercijalno planiranje kako

66 Jernej Letnar Černič, „Mapiranje poslovanja i ljudskih prava u centralnoj i istočnoj Evropi“ (Cambridge Core Blog, 2021)

67 Vidi Sofijsku deklaraciju o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan (10. novembar 2020.); Evropska komisija, Mehanizam za prilagođavanje granične emisije ugljenika (14. jul 2021.).

68 Svetska banka, Redovni ekonomski izveštaj za Zapadni Balkan, br. 19 za proleće 2021, Oporavak smanjenog intenziteta.

69 Zoran Nechev, Marie Jelenka Kirchner, „Vreme je da se krene na Zapadni Balkan: Kako diversifikacija globalnih lanaca snabdevanja može da bude korisna za otpornost EU“ Dokument o politici br. 9/2021 (april 2021.).

bi nastavila da privlače strane investicije – što ostaje glavni prioritet za regionalne vlade.^[70]

Pored privlačenja investicija, korporacije imaju interes da poboljšaju svoj učinak u oblasti ljudskih prava iz razloga vezanih za reputaciju. Postoje brojni dokazi o javnim politikama vlada u regionu, kojima se daje prednost ulaganjima u odnosu na ljudska prava i standarde zaštite životne sredine, što je dovelo do javnih skandala i osporavanja zbog pitanja životne sredine i ljudskih prava, kao što su fabrika Yura u Srbiji;^[71] brane hidroelektrana na reci Kruščici u Bosni i Hercegovini; brana Buk Bijela na reci Drini^[72] u Bosni i Hercegovini; kršenje ljudskih prava od strane Teleperformance u Albaniji;^[73] neformalni i dečiji rad u industriji upravljanja otpadom na Kosovu;^[74] i fabrika Geox u Makedoniji, koja je optužena za loše i eksploatatorske uslove rada.^[75] U oktobru 2019. godine, Evropska investiciona banka je potvrdila

- 70 Darko Marjanović, Mihajlo Đukić, „Zemlje Zapadnog Balkana kao atraktivna investiciona destinacija“, (2020) 53 (2) Ekonomska analiza: primenjena istraživanja na tržištima u razvoju.
- 71 Resursni centar za poslovanje i ljudska prava, „Srbija: Radnici u fabrici YURA Corp. se žale na navodno zlostavljanje uključujući batinanje, seksualno uznemiravanje, neisplaćivanje zarada i uskraćivanje slobode udruživanja“, (4. jul 2016.) može se naći na <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/serbia-yura-corps-factory-workers-complain-about-alleged-abuses-including-beatings-sexual-harassment-non-payment-of-wages-denial-of-freedom-of-association/>.
- 72 Pippa Gallop, „Svečano polaganje kamena temeljca za branu na Drini izazvalo skepticizam i proteste“ (BankWatch Network, 17. maj 2021.) može se naći na <https://bankwatch.org/blog/drina-dam-groundbreaking-event-met-by-scepticism-and-protests>.
- 73 „Osoba za kontakt sa OECD-om u Francuskoj poziva Teleperformance da pojača napore da osigura poštovanje ljudskih prava, bezbednost radnika“ (Uni Global Union, 2. avgust 2021.) može se naći na <https://uniglobalunion.org/news/french-oecd-contact-point-calls-teleperformance-strengthen-efforts-ensure-respect-human-rights>.
- 74 Stuart Greer, „Očajnička potreba da se preživi“ tera kosovske Rome da se bave rizičnim recikliranjem“ (RFERL, 9. oktobar 2019.) može se naći na <https://www.rferl.org/a/a-dire-need-to-survive-drives-kosovo-roma-to-risky-recycling/30207749.html>.
- 75 Resursni centar za poslovanje i ljudska prava, „Izveštaji navode da su uslovi rada u lancima snabdevanja fabrika obuće u istočnoj Evropi loši; uključeni odgovori preduzeća“ (2016) može se

da je odlučila da odustane od direktnog finansiranja spalionice komunalnog otpada u Vinči u Srbiji kapaciteta 340.000 tona godišnje, nakon što je njena sopstvena detaljna analiza potvrdila da bi projekat verovatno bio smetnja mogućnosti Srbije da ispuni kvantitativne ciljeve EU za cirkularnu ekonomiju u pogledu reciklaže.^[76]

Konačno, nedavna oštra rasprava u javnosti izazvana prisustvom međunarodne rudarske kompanije Rio Tinto u Srbiji služi kao snažan podsetnik da bi neposvećivanje dovoljno pažnje mogućim implikacijama poslovnih poduhvata po ljudska prava i životnu sredinu moglo da dovede do društvenih previranja, a time i do narušavanja političke stabilnosti i bezbednosti u regionu.

Uprkos ovim negativnim primerima, važno je napomenuti da nekoliko velikih investitora u regionu, uključujući Telenor,^[77] Coca Cola,^[78] Delhaize,^[79] Ball,^[80] Henkel,^[81] i Michelin^[82] izgleda da prihvataju najbolje prakse standarda

naći na <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/reports-allege-poor-working-conditions-in-shoe-supply-chains-in-eastern-europe-company-responses-included/>.

- 76 Resursni centar za poslovanje i ljudska prava, „Kod trećine kredita Evropske investicione banke izbegnuto poštovanje ekoloških i socijalnih pravila“ (2021) može se naći na <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/a-third-of-european-investment-bank-lending-evades-environmental-and-social-rules-report-alleges/>.
- 77 Telenor grupa, „Upravljanje ljudskim pravima“, može se naći na <https://www.telenor.com/sustainability/responsible-business/human-rights/mitigate/>.
- 78 Kompanija Coca Cola, „Politika ljudskih prava“ može se naći na <https://www.coca-colacompany.com/policies-and-practices/human-rights-principles>.
- 79 Jon Springer, 'Ahold Delhaize utvrđuje prioritete u oblasti ljudskih prava' (Winsight Grocery Business, 16. jun 2020.) može se naći na <https://www.winsightgrocerybusiness.com/retailers/ahold-delhaize-identifies-human-rights-priorities>.
- 80 Ball, „Ljudska prava“ može se naći na <https://www.ball.com/human-rights>.
- 81 Henkel, „Ljudska prava i socijalni standardi“ može se naći na <https://www.henkel.com/sustainability/positions/human-rights>.
- 82 Michelin, „Poštovanje ljudskih prava“, može se naći na <https://www.michelin.com/en/sustainable-development-mobility/for-people/respecting-human-rights/>.

ljudskih prava u svojim politikama, naglašavajući UNGP i korišćenje HRDD-a za identifikaciju i rešavanje izazova u oblasti ljudskih prava. Njihovo prisustvo na Zapadnom Balkanu otvara prostor za širu integraciju i primenu standarda ljudskih prava i zaštite životne sredine u celom regionu i pomak dugoročnih prioriteta ka isticanju značaja i održivosti investicija.

Ukupno gledano, iako se regionalne vlade još nisu u potpunosti bavile uticajem poslovnih operacija na ljudska prava i životnu sredinu, nedavne inicijative ilustruju njihov veći fokus na ovu oblast. U regionu su trenutno u toku brojni reformski procesi koji imaju za cilj prilagođavanje pravnih okvira u skladu sa standardima EU u ovoj oblasti. Na primer, region je počeo da se bavi ovim pitanjem kroz uvođenje nefinansijskog korporativnog izveštavanja^[83] i uzimajući u obzir socijalne i ekološke kriterijume prilikom sprovođenja postupaka javne nabavke.^[84] Ipak, potrebno je uraditi znatno više da bi se postiglo poslovno i investiciono okruženje u kojem će „ne nanosi značajnu štetu“ biti osnovni standard. Ovo će, delimično, uključivati fokusiranje na sfere pravnog regulisanja koje se tradicionalno doživljavaju kao neutralne u pitanjima zaštite ljudskih prava, kao što su javne nabavke, investicije, poresko pravo i korporativno/kompanijsko pravo.^[85]

Kao što je prepoznato u nedavnom izveštaju o potencijalnim koristima za EU od premeštanja lanaca snabdevanja na Zapadni Balkan, region u krajnjoj konsekvenci želi članstvo u EU. Međutim, pristup EU spoljnoj politici

-
- 83 Na primer, u Srbiji je nefinansijsko izveštavanje preduzeća uvedeno Zakonom o računovodstvu (Službeni glasnik Republike Srbije br. 73/2019 i 44/2021). U Crnoj Gori nacrt izmena i dopuna Zakona o računovodstvu (trenutno u proceduri) obuhvata amandmane koji se odnose na nefinansijsko izveštavanje.
- 84 Novousvojeni Program razvoja javnih nabavki u Srbiji (2019-2023.) kao jedan od strateških ciljeva postavlja promovisanje i podsticanje ekološkog i socijalnog aspekta u javnim nabavkama, a Zakon o javnim nabavkama RS iz 2019. godine sadrži odredbe koje se odnose na ljudska prava, uključujući i mogućnost korišćenja ekoloških i socijalnih faktora u svim fazama postupka javne nabavke.
- 85 B Sjåfjell, „Kako je kompanijsko pravo izneverilo ljudska prava – i šta činiti u vezi sa tim“ 2020. 5 (2) Časopis za poslovanje i ljudska prava 179-199.

zasnovan na vrednostima iziskuje da region ispuni njene kvantitativne ciljeve u pogledu ljudskih prava i zaštite životne sredine, kao i ciljeve vezane za proširenje EU i ekonomsku nezavisnost. Ovo je posebno jasno istaknuto u nedavnoj objavi EU o njenom infrastrukturnom programu „Global Gateway“, čija se „saradnja zasnovana na vrednostima“ opisuje kao privlačna protivteža kineskoj inicijativi „Pojas i put“.^[86]

Investicije EU (koje su uslovljene) na Zapadnom Balkanu stoga predstavljaju „ulaganje u zajedničku, vrednosno orijentisanu budućnost Evrope u celini“.^[87] Preduzeća imaju važnu ulogu u pružanju pomoći regionu da se susretne sa EU na pola puta.

5. Zaključci

Usklađivanje sve većih obaveza kompanija da osiguraju ljudska prava sa komercijalnim pritiscima verovatno će biti izvor napetosti, posebno u regionu u kojem agenda BHRE-a mora da uvaži postojeće prakse i lokalne prioritete. Često se sugeriše da zemlje u razvoju treba da daju prioritet brzom ekonomskom rastu u odnosu na BHRE standarde, koji obično stupaju na glavnu scenu tek nakon što zemlja dostigne određeni nivo društveno-ekonomskog razvoja. Takođe, iako je istina da se sve veći broj multinacionalnih korporacija pridružuje agendi BHRE-a, mnoge nisu istinski posvećene promovisanju ovih standarda u svojim poslovnim praksama i spremno iskorišćavaju široko postavljene regulatorne okvire u zemljama domaćinima. Jedna studija koju je sprovela Zajednička inicijativa za etičko trgovanje sa preko 1.500 dobavljača je potvrdila ovo: kupci često protivreče sopstvenim zahtevima u pogledu HRDD-a svojim praksama prilikom

86 Jorge Vallero, John Follain, „EU program u oblasti infrastrukture “Global Gateway” nastojanje da se ponudi kontrateža kineskom „Pojasu i putu““ (Bloomberg, 30. novembar 2021.), može se naći na <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-11-30/eu-eyes-300-billion-euro-infrastructure-push-to-challenge-china>.

87 Zoran Nechev, Marie Jelenka Kirchner, „Vreme je da se krene na Zapadni Balkan: Kako diversifikacija globalnih lanaca snabdevanja može da bude korisna za otpornost EU“ Dokument o politici br. 9/2021 (april 2021.).

kupovine, kao što su vreme do isporuke, cene i tehničke specifikacije, često zahtevajući od dobavljača da prihvataju porudžbine po ceni koja ne pokriva troškove proizvodnje, što im sa svoje strane onemogućava da isplaćuju plate od kojih se može živeti, pa čak ni minimalne zarade.^[88]

Očigledno je da bi bilo potrebno uložiti znatne napore kako bi se osiguralo da preduzeća mogu da drže korak sa komercijalnim pritiscima istovremeno štiteći ljudska prava, čuvajući postojeće razvojne ciljeve i poboljšavajući sopstvenu reputaciju i dugoročnu profitabilnost. Međutim, sve je jasnija veza između potrebe očuvanja i unapređenja ljudskih prava i životne sredine, s jedne strane, i trenutnog globalnog komercijalnog okruženja, s druge; to je i zahtev potrošača i investitora i način da se smanje rizici u lancima snabdevanja i investicijama u doba velike neizvesnosti zbog geopolitičkih pretnji, klimatskih promena i kovida 19.^[89]

Teško je proceniti uticaj aktualne pandemije kovida 19 na agendu BHRE-a. Pandemija je razotkrila velike nejednakosti unutar država i između njih, između ostalog i u EU. Pokazala je koliko se uspešna preduzeća oslanjaju na zdravu radnu snagu i povezane lance snabdevanja i, obrnuto, koliko su ta poslovna okruženja ranjiva kada radnici nemaju podršku. Ogolivši ove nejednakosti i sistemska pitanja, pandemija je samo ojačala argumente za usvajanje održivih poslovnih praksi, ubrzavajući u tom procesu pomak ka ESG imovini i povećavajući njenu vrednost.

88 Lise Smit i drugi, Studija o zahtevima dužne pažnje u lancu snabdevanja: Završni izveštaj“ (Evropska komisija, 2020) 964.

89 Postoje i rizici u oblasti rada koji proizilaze iz prisustva Kine na Zapadnom Balkanu, što utiče na lokalne zaposlene i zajednice, kao i na kineske radnike migrante u regionu. Jedna od karakteristika kineskog prisustva u regionu je korišćenje bilateralnih sporazuma kao što je srpski „Zakon o potvrđivanju Sporazuma o socijalnoj sigurnosti sa Kinom“, prema kojem se kineski zakon o radu primenjuje na kineske radnike migrante u Srbiji u prvih pet godina njihovog boravka. Iako su bilateralni sporazumi ove vrste uobičajeni, jedino ovaj predviđa takvo ograničenje. Saša Dragojlo „Kao zatvorenici“: Kineski radnici u Srbiji žale se na eksploataciju (Balkans Insight, 26. januar 2021.) može se naći na <https://balkaninsight.com/2021/01/26/like-prisoners-chinese-workers-in-serbia-complain-of-exploitation/>.

U ovom radu smo pokušali da pružimo jedan opšti prikaz brzorastućeg pokreta koji zaštitu ljudskih prava i životne sredine smatra kompatibilnom sa komercijalnim uspehom. Brojni dokazi iz poslovne prakse pokazuju da je održivo vođen komercijalni pristup definitivno moguć i da predstavlja budućnost globalne trgovine. Jasno je da je voz ka obaveznoj i sveobuhvatnijoj zaštiti pošao iz stanice. Da li će preduzeća imati koristi ili gubitke zbog ove činjenice biće određeno trenutkom u kom će odlučiti da se priključe. Oni koji ugrade dobre prakse u ranoj fazi i dobrovoljno utvrdiće da je tranzicija manje skupa i imaće višestruke konkurentske prednosti i mogućnosti. Firme i države koje nastavljaju da ignorišu ovaj trend čine to na sopstveni rizik.

Spisak skraćenica

BHRE	Poslovanje i ljudska prava, uključujući zaštitu životne sredine
CEDAW	Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena
CESCR	Komiteo za ekonomska, socijalna i kulturna prava
DOP	Društveno odgovorno poslovanje
EKLJP	Evropska konvencija o ljudskim pravima
ESLJP	Evropski sud za ljudska prava
ESG	Zaštita životne sredine, socijalni aspekti i dobro upravljanje
EU	Evropska unija
HRDD	Dužna pažnja (<i>due diligence</i>) u oblasti ljudskih prava
IACHR	Međuamerički sud za ljudska prava
ICCPR	Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima
ICESCR	Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
MOR	Međunarodna organizacija rada
MNE	Multinacionalno preduzeće
NCP	Nacionalna kontaktna tačka
NFRD	Direktiva o nefinansijskom izveštavanju
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PRI	Principi za odgovorno ulaganje
SFDR	Uredba o objavama povezanim s održivošću u sektoru finansijskih usluga
TCFD	Radna grupa za finansijska obelodanjivanja u vezi sa klimom
UK	Ujedinjeno Kraljevstvo
UN	Ujedinjene nacije
UNGPs	Vodeći principi Ujedinjenih nacija o poslovanju i ljudskim pravima

Sustineri Partners

Sustineri Partners je osnovala grupa stručnjaka koji veruju u potencijal privrednih društava da ostvare pozitivne ishode za društvo. Preduzeće pruža usluge strateškog savetovanja organizacijama u privatnom i javnom sektoru o tome kako da uvrste standarde održivosti u svoje odluke, prakse i partnerstva. Rad kompanije Sustineri Partners na pružanju podrške preduzećima, investitorima i drugim organizacijama obuhvata ekološka, socijalna (ljudska prava) i pitanja upravljanja, pri čemu poseduje posebna stručna znanja u stvarima kao što su moderno ropstvo, rodna ravnopravnost, ekološki standardi, borba protiv korupcije i dobro upravljanje.

AIRE centar

AIRE centar je specijalizovana nevladina organizacija koja pruža stručnu pomoć i praktične savete o pravnim standardima Evropske unije i Saveta Evrope, a posebno iskustvo ima u postupcima pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu, gde je ovaj tim učestvovao u preko 150 predmeta. AIRE centar je tokom poslednjih 20 godina izgradio neprevaziđeni ugled na Zapadnom Balkanu, ostvarujući saradnju sa pravosudnim sistemima ovog regiona na svim nivoima. Blisko saraduje sa ministarstvima pravde, centrima za obuku nosilaca pravosudnih funkcija i ustavnim i vrhovnim sudovima na sprovođenju, podršci i pomoći dugoročnom razvoju vladavine prava i reformskim projektima. AIRE centar takođe saraduje sa nevladinim sektorom širom regiona kako bi pomogao u podsticanju reforme zakona i poštovanja osnovnih prava.

